

ŞEREFUDDİN ET-TİBÎ: HAYATI VE ESERLERİ*

Muhammet Sacit KURT**

Öz

Şerefuddîn et-Tîbî Arap dili ve belagati, hadis ve tefsir alanlarında söz sahibi olmuş önemli bir İslâm âlimidir. Genel anlamda yazdığı eserlerle İslâm âleminde adından sıkça söz ettirse de et-Tîbî ve eserleri, günümüz dünyasında yeni yeni tanınmaya başlamıştır. et-Tîbî ve eserleri hakkında önemli çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmaların bazı eksiklikler ve hatalar barındırdığı tespit edilmiştir. Bu makalede zikri geçen eksikliklere ve hatalara dikkat çekilecek, çeşitli argümanlarla desteklenmek suretiyle eksik olan hususlar giderilecek, hatalar ise tas-hih edilmiştir. Ayrıca müellifin ismi, eserleri, kendisine atfedilen yazmalar hakkında yaşanan ihtilaflara tatmin edici cevaplar verilmiştir. et-Tîbî'ye ait eserler -elde edilen veriler yardımıyla- kronolojik olarak sıralanmıştır. Böylece yazar hakkında daha detaylı araştırma yapacak akademisyenlerin -bilhassa yazara ait iki farklı kitapta çelişkili yorumlara rastlamaları halinde- yazarın son görüşünü tespit edebilmelerine imkân tanınmıştır. Ayrıca et-Tîbî'ye ait el yazmaları, müellifin ailesi, hocaları ve talebeleri gibi bazı hususlarda tespit edilen yeni bilgilere temas edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şerefuddîn et-Tîbî, Yazma eser, Hadis, Tefsir, Arap Dili ve Belagati.

Sharaf Al-Din Al-Tîbî: His Life and Works

Abstract

Sharaf al-Din al-Tîbî is one of the most important noted scholar of Islam in the branches Arabic and Rhetoric, Hadith and exegesis. Despite of the fact that he was one of the well-known scholar in Islamic literature, he is being recognized better day by day in contemporary works. In spite of some significant studies published about al-Tîbî and his works, it is determined that this studies has some shortages and faults. In this research, we will take attention to these shortages

* Bu makale, bazı değişiklikler yapılmak suretiyle yazarın “Bir Zemahşerî Eleştirmeni Olarak Tîbî ve 'Futuhu'l-Ğayb fi'l-Keşf 'an Kınâ'î'r-Rayb” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, sacid_kurt@hotmail.com

and faults. Besides, by the aid of some arguments, we will fulfill the shortages and will correct the mistakes. Otherwise, we will try to find a satisfactory answer about some disagreements like author's name, works, and some manuscripts attributed him etc. At the same time, we will chronologize the works of al-Tîbî with the assistance of some diagnosis. Thus, the academics, studying comprehensively about al-Tîbî, can know simply al-Tîbî's last opinion, if they find a contradiction behind two books of al-Tîbî. Furthermore, we try to mention some new information like the manuscripts belongs to al-Tîbî, the family of al-Tîbî, his teachers and students etc.

Keywords: Sharaf al-Din al-Tîbî, Manuscript, Hadith, Exegesis, Arabic and Rhetoric.

Giriş

Şerefuddîn et-Tîbî, *et-Tibyân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân, el-Hulâsa fî Ma'rifeti'l-Hadîs, el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen ve Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşfi 'an Kınâ'ir-Rayb* adlı eserleri ile İslâm literatürüne ciddi katkılar sunmuş önemli bir âlimdir. Son dönemde yapılan bazı çalışmalar haricinde et-Tîbî hakkında fazla araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple et-Tîbî hakkında araştırma yapacaklara temel bir malzeme sunmak ve daha önce yapılan çalışmalardaki eksiklik ve hatalara dikkat çekmek amacıyla bu çalışmada et-Tîbî'nin hayatı, eserleri ve hocaları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Et-Tîbî'nin Hayatı

1.1. Künyesi Ve Nispet Edildiği Coğrafya

Künyesi "Ebû 'Abdillâh" olan¹ müellifin, adının Hasen ya da Huseyn olması hususunda iki ayrı görüş vardır. es-Suyûtî (ö. 911/1505), ed-Dâvûdî (ö. 946/1540), Taşköprüzade (ö. 968/1561), İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679), H. 11. asır ulemandan *Tabakâtu'l-Mufessirîn* müellifi el-Edirnevî, Ahmed Rif'at Efendi (ö. 1312/1894), el-Hânsârî (ö. 1313/1895), İsmail Paşa (ö. 1338/1920), el-Kummî (ö. 1359/1940), Brockelman (ö. 1956) ve diğer bazı âlimler isminin Hasen olduğunu ifade ederlerken,² İbn

¹ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kınâ'ir-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, nr. 28, 83^b.

² Ebû'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'l-Nuhât* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1391/1979), 1:522; Şemsuddîn Muhammed b. 'Alî b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Kâhira: Mektebetu Vehbe, 1415/1994), 1:143; Ahmed b. Mustafâ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-'Ulûm* (Kâhira: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1968), 2:2, 101; Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh 'Abdillhay Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 8:239; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Medînetu'l-Munevvera: Mektebetu'l-

Hacer (ö. 852/1449), Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), el-Kannevcî (ö. 1307/1890), ez-Zirikli (ö. 1976), Kehhâle (ö. 1987) gibi bazı âlimler ise Huseyn olduğunu ifade etmişlerdir.³ Bu ihtilaf, yazmalar arasında da mevcuttur. Kimi yazmalar müellifin ismini el-Hasen olarak zikrederken,⁴ kimileri el-Huseyn olarak ifade etmişlerdir.⁵ Mevlana Müzesindeki kayıtları inceleyen Abdülbaki Gölpınarlı, müzedeki nüshada müellifin adının “Şerafeddîn Hasan” şeklinde kaydedildiğini, ardından yeni bir yazıyla “Husayn” olarak düzeltildiğini belirtmiştir.⁶

İbn Hacer’den önce müellif hakkında bazı bilgiler veren Tâcuddîn İbnu’s-Subkî ve İbn Haldûn, et-Tîbî’nin isminin Hasen mi Huseyn mi olduğu hususunda bilgi vermemektedirler. Onlar, müel-

‘Ulûm ve’l-Hikem, 1417/1997), 277 (Müellifin ismi kitapta el-Ednehvî şeklinde gösterilmiştir); Yağlıkızade Ahmed Rif’at Efendi, *Luğat-ı Târihiyye ve Cûgrâfiyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300), 4:260; Mirzâ Muhammed Bâkır el-Müsevî el-Hânsârî, *Ravdâtu’l-Cennât fî Ahvâlil-’Ulemâ’i ve’s-Sâdât* (Tehrân: Mektebetu İsmâiliyyân, 1390), 3:98; Bâbânzâde İsmâ’il Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu’l-’Ârifîn Esmâ’u’l-Muelliğîn ve Âsâru’l-Musannifîn* (İstanbul: Mektebetu’l-İslâmiyyeti ve’l-Ca’ferî Tebrizî, 1951), 1:285; el-Abbâs el-Kummî, *el-Kunâ ve’l-Elkâb* (Tahrân: Mektebetu’s-Sadr, 1429), 2:451; Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Literatur (Târîhu’l-Edebi’l-Arab)* (Kâhira: Dâru’l-Me’ârif, 1983), 5:217.

³ Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed İbn Hacer, *ed-ed-Duraru’l-Kâmine fî Ayâni’l-Mi’eti’s-Sâmine* (Beyrût: Dâru’l-Cil, 1414/1993), 2:66; Hâcî Halife Mustafâ b. ‘Abdillâh Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1413/1992), 2:1478; Muhammed b. ‘Alî eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli’ bi Mehâsini men Ba’de’l-Karni’s-Sâbi* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ty), 1:229; Şemseddin Sami Bey, *Kâmûsu’l-A’lâm* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1311), 4:3031; ‘Umar Rıdâ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muelliğîn Terâcimu Musannifiyi’l-Kutubi’l-Arabiyyeti* (Beyrût: Mektebetu’l-Musennâ ve Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi, ty), 4:53; Hayruddîn ez-Zirikli, *el-A’lâm Kâmûsu Terâcimi’l-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ’ mine’l-Arab ve’l-Musta’rabîn ve’l-Musteşrikîn* (Beyrût: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1984), 7:256; Sıddîk b. Hasen b. ‘Alî b. Lutfillâh el-Huseynî el-Buhârî el-Kannevcî, *et-Tâcu’l-Mukelle min Cevâhiri Me’âsiri’t-Tirâzi’l-Âhiri ve’l-Evvel* (Beyrût: Dâru İkra’, 1983), 373.

⁴ et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Feyzullah Efendi, nr: 167, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 1^a; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa, nr. 74, 2^a; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 623, 2^a.

⁵ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 286, 1^a; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nr: 85; 87 vr: 1^a; et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf ‘an Kınâ’i’r-Rayb*, Feyzullah Efendi, nr: 171, vr: 1^a.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967), 1:16.

lifin ismini yalnızca “Şerafuddîn et-Tîbî” olarak zikretmekle yetinmişlerdir.⁷ Ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde müellifin tam adını zikreden ilk şahıs İbn Hacer el-‘Askalânî’dir. İbn Hacer, et-Tîbî’yi, el-Huseyn b. Muhammed b. ‘Abdillah et-Tîbî şeklinde tanıtmıştır. *ed-Duraru’l-Kâmine*’nin “Dâru’l-Cîl” baskısında “el-Huseyn b. Muhammed” ifadesinden sonra muhakkik, şu dipnotu koymuştur:

“es-Sehâvî’nin hattıyla yazılmış hâmişte (şu yazılıdır): “Bu şahıs, *Mişkât Şerhi*’nin başında kendisini el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed olarak isimlendirmiştir. Şeyhimiz (İbn Hacer) de *Mesâbih*’deki hadisleri tahrir ettiği ilk yerde, et-Tîbî’yi, o kendisini nasıl isimlendirdi ise, öyle isimlendirmiştir” Şayet burada Huseyn b. Muhammed ismiyle zikredilmemiş olsaydı, elbette ben de kâtibin yazdığına itibar ederdim.”⁸

es-Sehâvî’nin, İbn Hacer’in biyografisini tüm detayları ile yazan bir âlim olması⁹ göz önünde bulundurulduğunda, bu bilgi büyük önem arz etmektedir. Nitekim et-Tîbî üzerine *el-İmâmu’t-Tîbî* adlı bir çalışma yapan Rifat Zencir, et-Tîbî ile İbn Hacer’in yaşadığı yılların birbirine yakın olmasını ve *el-Kâşif*’in tüm yazmalarında müellifin isminin “el-Huseyn” olarak yer almasını delil olarak göstermekte ve müellifin isminin İbn Hacer’in de belirttiği gibi “el-Huseyn” olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰

et-Tîbî üzerine yapılan bir diğer araştırmada ise Demirci, (i) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu 117 no’lu yazmanın zahriyesinde yazan ifadesini, (ii) müellifin *el-Kâşif*’in mukaddimesinde yer alan ifadesini, (iii) matbu eserlerin kapaklarında ve (iv) yakın dönem araştırmalarında müellifin isminin Huseyn olarak zikredilmesini delil olarak et-Tîbî’nin isminin Huseyn olduğunu düşünmektedir. Sonuç her ne kadar doğru da olsa, Demirci’nin sunduğu argümanların sağlamlığı hususunda bazı

⁷ Tâcuddîn b. Nasr b. ‘Abdilvehhâb b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfi es-Subkî, *Kitâbu’t-Tabakâti’s-Şâfi’iyyeti’l-Kebîr* (Kâhira: ‘Îsâ Bâbî Halebî, 1964), 10:76; Ebû Zeyd Veliyyuddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime min Kitâbi’l-İber ve Dîvanu’l-Mubtede’i ve’l-Haber fî Eyyâmî’l-‘Arabi ve’l-‘Acemi ve’l-Berber ve Men ‘Asarahum min Zevî’s-Sultâni’l-Ekber* (İstanbul: Dergâh yayınları, 2009), 2:788.

⁸ İbn Hacer, *ed-ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:67.

⁹ Eserin adı *el-Cevâhir ve’d-Durar fî Tercemeti Şeyhi’l-İslâm İbn Hacer*’dir. Bilgi için bkz. Cengiz Tomar, “Şemseddin Sehâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36:315.

¹⁰ Muhammed Rifat Zencir, *el-İmâmu’t-Tîbî* (Kuala Lumpur: DMJ Printers, 1998), 46-47.

sorunlar olduğunu söylemek gereklidir. Zira yazma eserlerden birisinin zahriyesinde yer alan bir bilginin ipucu olarak değerlendirilmesi mümkünse de aksini -yani müellifin ismini Hasen olarak gösteren yazmaların da bulunması böyle bir kanaate ulaşmayı güçleştirmektedir. *el-Kâşîf*'in mukaddimesinde geçen ifadeler de tahkik edilen metinler temel alınarak oluşturulduğu için aynı sorun bu metinde de yer almaktadır. Yine kitap kapaklarını ve son dönemde yayınlanan eserlerin konsensüsünü de tatmin edici deliller olarak saymak mümkün gözükmemektedir. Zira ilim dünyasında hatalı pek çok bilginin bu şekilde yayıldığı bilinen bir gerçektir.

Müellifin ismi hususunda yaşanan bu muğlaklık, yaptığımız araştırmalar sonucunda giderilmiştir. Zira Köprülü Kütüphanesinde et-Tîbî'nin kendi hattıyla yazılmış iki ciltlik *el-Keşşâf* nüshası, yine et-Tîbî'nin kendi hattıyla yazılmış ve son varaklarında yazdığı eserin müellifi olan hocası el-Kâşî'den aldığı icazetnâmeyi de içeren *el-Mu'temedu mine'l-Menkûl fîmâ Ūhiye ilâ'r-Rasûl* adlı tefsir ve Tîbî hattından tekrar istinsah edilmiş bir *Mefâtîh'ul-Ğayb* nüshası bulunduğu tespit edilmiştir. et-Tîbî bu nüshalardan birinde ismini "Huseyn b. 'Abdillah b. Husnâ et-Tîbî",¹¹ ikisinde ise "Huseyn b. 'Abdillah b. Muhammed et-Tîbî"¹² olarak yazmıştır. Bu da müellifin isminin el-Huseyn olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde teyit etmektedir.¹³

¹¹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr. 132, 221^b.

¹² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr. 134, vr: 166^b; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr: 213 Bahâ'uddîn Hayder b. 'Alî b. Hayder el-Kâşî, *el-Mu'temedu mine'l-Menkûl fîmâ Ūhiye ilâ'r-Rasûl*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr. 213, 194^b.

¹³ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr: 119, 132, 133, 134. Bu nüshalardan 132, 133, 134 no'lu olanları *el-Keşşâf* nüshalarıdır. 132 nolu nüsha Hicr Suresinden Hacc suresine kadar olup 699 yılında yazılmıştır. Yedi ciltlik eserin dördüncü cildir. Nüshada beşinci cildin el-Mu'minûn suresinden başlayacağını bildiren bir ifade yer almaktadır. 133 nolu nüsha yarım bir nüsha olup Sebe suresinin başından Muhammed suresi 46/26 ayetine kadar gelmektedir. 134 nolu nüsha aslında ayrı bir nüsha olmayıp 133 no'lu nüshanın devamıdır. Nüshanın el-Hucurât suresi ile başlamasından -muhtemelen ciltlenirken- Muhammed suresi 46/27 ayetinden el-Feth suresinin sonuna kadarki kısmının kaybolduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iki ayrı numara verilen bu nüshalar yedi ciltlik eserin son cildir. Nüshanın sonunda 2 beyitlik bir şiir mevcuttur. Nüshalarda 2 ayrı mühür göze çarpmaktadır. Bunlardan

Müellifin nisbesinde de geçen “et-Tîbî” kelimesi ise, “Tîb” bel-
desine müntesip olan yahut güzel kokuları çokça satan kişi için
yapılan bir ifadedir.¹⁴ “Tîb”, sözlükte her şeyin en güzeli anlamına
gelmektedir.¹⁵ “Hoş kokulu nesne” anlamına geldiği de söylenmiş-
tir.¹⁶ Yâkût el-Hamevî “Tîb” kelimesini “Tîb lafzen, buhar yoluyla
yahut yağlanarak güzel koku sürünmek anlamına gelir” şeklinde
tanımlamaktadır.¹⁷ Bununla birlikte, Ehvâz’ın bazı küçük köyleri ile
Vâsıt arasında kalan beldeye de “Tîb” adı verilmektedir.¹⁸ Belde,
Vâsıt ve Ehvâz’ın her ikisine de 18 fersah uzaklığındadır.¹⁹ Hâzimî
(ö. 584/1188), bunlara ‘Irâk’ı da ekleyerek bölge hakkında daha
net bir tarif yapmıştır.²⁰ Bazı eserler Tîb’i tarif ederken birbirine
yakın diğer bölgeleri referans alarak tanımlamalarda bulunmuşlar-
dır. “Vâsıt ile Hûzistân arasında bir belde”²¹ “‘Irâk’ta, Kurkûb yakın-
larında, Vâsıt ile es-Sûs arasında küçük bir şehir”²² “Vâsıt ve Tuster

biri Köprülü’ye ait olup 1088 tarihlidir. Diğerinde ise bir hadis ibaresi olan “إنما لكل امرئ ما نوى” vardır. Yazmaların kenarlarında et-Tîbî’ye ait küçük notlar yer almaktadır.

- ¹⁴ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân ez-Zehabî, *el-Muştebeh fî Esmâ’i’r-Ricâl* (Leiden: Brill, 1823), 327.
- ¹⁵ Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît* (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1407/1987), 141; Seyyid Muhammed Murtedâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (Beyrût: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabîy, 1975), 3:284.
- ¹⁶ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1304), 1:361.
- ¹⁷ Yâkût b. ‘Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân* (Beyrût: Dâru’l-Fîkr, ty), 4:53.
- ¹⁸ Yâkût b. ‘Abdillâh el-Hamevî, *el-Muşteriku Vad’an ve’l-Muşteriku Sak’an* (Beyrût: ‘Âlemu’l-Kutub, 1406/1986), 298; Ahmed b. ‘Alî el-Kalkaşendî, *Subhu’l-Aşâ fî Sinâ’ati’l-İnşâ* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1407/1987), 4:341; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fî’l-Keşf’an Kunâ’i’r-Rayb*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 172, 1^a; Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed İbn Hacer, *Tebîru’l-Muntebih bi Tahrîri’l-Muştebih* (Beyrût: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ty), 3:877; Ebû’l-Fadl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lubbu’l-Lubâb fî Tahrîri’l-Ensâb* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1991), 2:97.
- ¹⁹ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 4:53.
- ²⁰ Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, *el-Emâkin ev Mâ İttefeka Lafzuhû ve İfteraga Musemmâhu mine’l-Emâkine* (Riyâd: Dâru’l-Yemâme, 1415), 2:645.
- ²¹ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 53; Ebû’l-Fedâ’il Radiyyuddîn el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen es-Sâğânî, *et-Tekmilâ ve’z-Zeyl ve’s-Sile li Kitâbi Tâci’l-Luğa ve Sîhâhi’l-Arabîyye* (Kâhira: Matba’ati Dâri’l-Kutub, 1970), 1:197; Safiyyuddîn ‘Abdulmu’min b. ‘Abdilhakk el-Bağdâdî, *Merâsidu’l-İttılâ’ ‘alâ Esmâ’i’l-Emkineti ve’l-Bikâ’* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1373/1954), 2:899.
- ²² Ebî ‘Ubeyd ‘Abdullâh b. ‘Abdîl’azîz el-Bekrî el-Endelusî, *Mu’cemu mâsta’cem min Esmâ’i’l-Bilâdi ve’l-Mevâdi* (Beyrût: ‘Âlemu’l-Kutub, 1403), 3:899-900; Muhammed b. ‘Abdilmun’im el-Himyerî, *er-Ravdu’l-Mî’târ fî Haberi’l-Aktâr* (Beyrût: Mektebetu Lubnân, 1975), 401.

arasında bir belde”²³ bunlardan bazılarıdır. İran’ın güneyinde yer alan bu bölgeye,²⁴ Tîbî’nin yaşadığı dönemde Moğollar’ın İlhanlılar Kolu hâkimdir.²⁵ Yine, Zirikî (ö. 1396/1976), et-Tîbî’yi “Irak-ı Acem’deki, Tebriz ehlinde” şeklinde tavsif etmiştir.²⁶

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) et-Tîb halkının Nebat’lı, dilleri Nebatça olan bir belde olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Yâkût, belde ile ilgili olarak Dâvûd b. Ahmed b. Sa’îd et-Tîbî’den naklen şu bilgileri de vermektedir: et-Tîb’in tarihte Şîs b. Âdem (as) tarafından imar edildiği bilinmektedir. et-Tîb, İslamiyetle tanışmaya kadar Şîs’in inanç sistemi üzerinde kalmıştır. Tılsım bilgileriyle ünlü bir beldedir. Hatta büyük eşek arıları bölgeye giremediği, bölgede akrep, yılan, benekli karga ve saksığana rastlanmadığı, bütün bu haşeratin bölgeye tılsımın etkisi sebebiyle giremediği nakledilmektedir.²⁸

Müellifin isminde et-Tîbî ifadesinin yer alma sebebi ise et-Tîbî’nin “et-Tîb” adlı bu beldeye nispetinden ileri gelmektedir.²⁹

Bununla birlikte bazı kaynaklarda onun Tebriz’e nispetle zikredildiği de görülmüştür. Örneğin İbn Haldûn et-Tîbî hakkında şöyle demektedir:

²³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîr*, 141; *ez-Zebîdî, Tâcu’l-Ârûs*, 3:284.

²⁴ Bkz. el-Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, 4:318-341.

²⁵ el-Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, 4:316; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Letâifu’t-Tibyân fî ‘İlmi’l-Me’ânî ve’l-Beyân* (Mekketu’l-Mukerrame: el-Mektebetu’t-Ticâriyye, ty), 15.

²⁶ ez-Zirikî, *el-A’lâm*, 2:256.

²⁷ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 4:53; el-Hamevî, *el-Muşteriku Vad’an*, 298; Sami Bey, *Kâmûsu’l-A’lâm*, 3031.

²⁸ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 4:53; el-Bağdâdî, *Merâsidu’l-İttılâ’*, 2:899-900.

²⁹ Buna karşın İsmail Paşa müellif için ayrıca “ed-Dimeşki” ifadesini kullanmaktadır. Bkz. İsmâ’il Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu’l-Ârifîn*, 1:285. Kanaatimizce İsmail Paşa, müellifi ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Kâsım el-Vâsıtî et-Tîbî ile karıştırmış ve Ebû’l-Kâsım el-Vâsıtî et-Tîbî hakkında geçen ed-Dimeşki ifadesini yanlışlıkla müellife atfetmiştir. Ebû’l-Kâsım el-Vâsıtî et-Tîbî ile ilgili bkz. İsmâ’il Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu’l-Ârifîn*, 1:524. İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu nr: 172’de bulunan yazmanın ilk sayfasında -istifade ettiğimiz matbu nüshada bir kısmı yer almayan- şöyle bir kayıt mevcuttur: (bkz. et-Tîbî, *Futûh*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr: 172, vr: 1^a)

قال السيوطي رحمه الله تعالى في كتابه المسمى بلب اللباب في تحرير الأنساب: الطيب منسوب إلى الطيب فهي بلدة بين واسط وكور الأهواز

Bununla birlikte Kalkaşendî de et-Tîbî’nin bu beldeden olduğunu açıkça ifade etmiştir. bkz. el-Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, 4:339; Selim Demirci, “Şerafuddîn et-Tîbî ve Eserleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (2015): 236.

“Şu çağda bir Iraklı tarafından telif edilen eser elimize geçti. Bu zat, Acem Irak'ındaki Tebriz ahalisinden Şerefuddin Tîbî (Hüseyn b. Abdullah, öl. 743/1343)dir. O, bu eserinde Zemahşeri'nin sözü edilen eserini şerh etti, ifadelerini birer birer ele aldı, itizali kanaatlarını, delillerle çürütmeye teşebbüs etti ve; Mutezilenin görüşüne göre değil, ancak Sünnilerin kanaatlarına göre (anlaşılması ve açıklanması halinde) âyetlerde belagatın mevcut olacağını ortaya koydu. Belagatla ilgili sair fenlere de dikkat ve ihtimam göstermekle beraber, bilhassa bu hususta dilediğince güzel bir muvaffakiyet ortaya koydu.”³⁰

Tîbî nispetiyle meşhur olmuş başka şahıslar da bulunduğu için yazarın ismi, başka bazı karışıklıklara da mahal veren bir niteliğe sahiptir. Tîbî nispetiyle meşhur olmuş bu şahısları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Kâsım el-Vâsıtî et-Tîbî:³¹
- 2- Muhammed b. 'Alî b. 'Abdirrahmân et-Tîbî:³²
- 3- Muhammed Tîbî er-Rûmî:³³

³⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime (Uludağ)*, 788-789. Ayrıca Bkz. Muhammed Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrûn* (Kâhira: Mektebetu Vehbe, 1321/2000), 1:311.

³¹ et-Tîbî ismiyle tanınmış bir müderristir. 563'te doğup 624 yılının Safer ayında vefat etmiştir. *Muhtesar fî'l-Ferâid* adlı bir eseri vardır. (İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, 1:524) İsmail Paşa müellifin ismini zikrettikten sonra “ثم البغدادي الشافعي” ifadesini eklemiştir. Bu ifade, muhtemelen onun el-Vasıt'ta doğup büyüdüğüne ardından da Bağdat'a yerleştiğine işaret etmektedir. Nitekim onun Nizamiye Medreselerinde müdriklik yaptığı da ifade edilmektedir. (Takiyyuddîn Ebî Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şuhbe, *Tabâkâtu'l-Şâfi'iyye* (Kâhira: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ty), 1:392; Ahmet Ocak, *Nizamiye Medreseleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1993), 152). Dolayısıyla görev yaptığı yer büyük ihtimalle Bağdat Nizamiye Medreseleridir.

³² 1246/1830'da Dimeşk'te doğmuş ve 1317/1899 yılının Zilka'de ayında vefat etmiştir. (الطبيبي أحمد بن أحمد”, *Mevsû'atu A'lâmi'l-Ulemâ'i ve'l-Udebâ'l-'Arabi ve'l-Muslimîn* (Tûnus/Beyrût: el-Munazzametü'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm/Dâru'l-Cil, 1430/2009), 358-359) *el-Muhtesaru'l-Ecvibeti'l-Celiyye li Dahdi'd-Da'vâti'n-Nasrâniyye ve el-Muhtesaru'l-Ecvibeti'l-Celiyye* adlı eserler ona aittir. (İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, 2:335)

³³ Mahlas olarak “et-Tîbî”yi kullanan, bazı vezirler için divan kâtipliği yapan ve Türkçe bir divanı bulunan bir âlimdir. (İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, 2:297) Asıl adı Mehmed'dir. Mehmet Çelebi olarak anılır. İstanbul'da doğmuştur. Safâyî tezkiresindeki “hoş-nüvis ü hoş-tab” (güzel yazı yazan ve güzel tabiatlı) ifadesinden, onun hattat olduğu anlaşılmaktadır. (Sabiha Tak, *Tybi ve Türkçe Divanı* (Yayınlanmamış

4- Tîbî Mustafâ Efendi:³⁴

5- Ahmed b. Huseyn b. Sinân et-Tîbî:³⁵

Bu beş isme ilaveten, kelimenin fethalı hali olan et-Taybî; İbn 'Adiyy'in şeyhi, 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh b. 'Abdilhâsi' b. Ebî Tay-be el-Curcânî et-Taybî için kullanılmaktadır.³⁶

İsim karışıklığı yaşanması muhtemel bir diğer şahıs da Ahmed Şihâbuddîn b. Ahmed b. Bedriddîn et-Tıyyebî'dir.³⁷

Aynı nispetle meşhur olmuş başka şahısların bulunması sebebiyle, müellifin isminde bazı karışıklıklar yaşandığı ortadadır. Bunun yanı sıra "et-Tîbî" kelimesinin yanlış okunması da pek çok karışıklığa sebep olmuştur. Bilhassa bazı tercümelemlerde ve kütüphane kayıtlarında yazarın isminin "Tayyibi" olarak yazıldığı müşahede edilmiştir.³⁸ Bu hususun metin-tercüme şeklinde baskısı yeni yapı-

Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999), 4.) 1090/1679 tarihinde vefat etmiştir. (Tak, *Tıybi ve Türkçe Divanı*, 6)

³⁴ Osmanlı'nın müteahhir şair ve hattatlarından olup Bursalıdır. Bursa'da Sultan Orhan Gazi Camii Şerifi hatipliği yapmıştır. H. 1174 tarihinde vefat etmiştir. (Sami Bey, *Kâmûsu'l-A'lâm*, 4:3031)

³⁵ Şahıs hakkında tabakât kitaplarında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Amcazade Huseyn Koleksiyonu nr: 75'de müellif hattı ile yazılmış bir risâle sayesinde müellif hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Eserin *ketebe* kaydında müellif kendisini Zâl Paşa Medresesi müderrisi olarak tanıtmaktadır. (Bkz. Ahmed b. Huseyn b. Sinân et-Tîbî, *Risâletu't-Tîbî*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Amcazade Huseyn, nr. 75, 29^b) Zâl Paşa'nın Kanuni'nin veziri olduğu düşünüldüğünde müellifin en erken bu devirlerde yaşadığı söylenebilir. Bu bilgi haricinde yazar hakkında doyurucu bir malumata erişilememiştir.

³⁶ ez-Zehabî, *el-Muştebeh fi Esmâ'ir-Ricâl*, 327; İbn Hacer, *Tebîrû'l-Muntebih*, 3:877.

³⁷ H. 910 yılında doğmuş, H. 979/981 yılında vefat etmiştir. (Karşılaştırınız İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, 1:147-148 ve "الطَّيِّبِي أَحْمَدُ بْنُ أَحْمَدَ", 347) Umeviyye Câmîi'nin "el-Berîd" adlı batı kapısının önündeki dükkânda oturdukları için ailesine "الطَّيِّبِي" ünvanı verilmiştir. ("الطَّيِّبِي أَحْمَدُ بْنُ أَحْمَدَ", 347) Eserleri arasında, *el-İdahu't-Tâm fi Tekbîrati'l-İhrâm ve's-Selâm*, *Kırâ'etu Verş min Tarîki'l-İsbehânî*, *Teysîru Kifâyeti'l-Muhtâc li'd-Dimâ'i'l-Vâcibeti 'ale'l-Mu'temiri ve'l-Hâcc*, *Raf'u'l İşkâl fi Halli'l-Eşkâl mine'l-Mantık*, *ez-Zevâidu's-Seniyye 'ale'l-Elfiyeti fi'n-Nahv*, *es-Sekru'l-Merşûş fi Târîhi's-Şeyh Meğûş*, *es-Sahîfetu fîmâ Yahtâcu ileyhi's-Şâfi'i fi Taklîdi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, *el-Mufîd fi 'İlmi't-Tecvid ve Ğayri Zâlik mine'l-Hutabi ve'l-Menâsik* bulunmaktadır. (İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, 1:147-148)

³⁸ Ebû Zeyd Velîyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime min Kitâbi'l-İber ve Dîvanu'l-Mubtede'i ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men 'Asarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber* (İstanbul: MEB Yayınevi, 1970), 2:469; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 342. <http://www.yazmalar.gov.tr> (16.04.2013)

lan *el-Keşşâf* nüshasında, editörün önsözünde doğru³⁹ ve giriş kısmında *el-Keşşâf* haşiyeleri tanıtılırken hem doğru hem de yanlış adlandırılması⁴⁰ -üstelik aynı sayfada- ciddi bir hatadır. Bazı arşiv kayıtlarının⁴¹ et-Tîbî'ye ait olmasına rağmen Tayyibi olarak isimlendirildiği de tespit edilmiştir. Halbuki müellifler içerisinde Halîlî'nin "*Târih*"inde kendisinden nakilde bulunduğu el-Hasen b. Ca'fer et-Tayyibî adında bir başka şahıs ve onun oğlu Ebû'l-Ferac Muhammed b. el-Hasen et-Tayyibî künyesiyle bir başka şahıs daha vardır.⁴² İsimlere dikkat etmeyen bir kişinin bu şahısları et-Tîbî ile karıştırması mümkündür.

Yazara ait isim sorunu bununla da sınırlı değildir. Kitap kayıtlarını yapan kişilerin standart bir yazı usulünü takip etmemesi sonucunda aynı şahsa ait "Tîbî" ve "Tıybî" şeklinde iki ayrı kayıt daha oluşturulmuştur.

Aynı problem müellifin kitabının isminde de yaşanmaktadır. "*Futûhu'l-Gayb fî'l-Keşf 'an Kınâ'ir-Rayb*" adlı eser bazı kayıtlarda "*Futûhu'l-Gayb fî'l-Keşfî an Kına'i Z-Zeyb*"⁴³ şeklinde, bazı kayıtlarda ise "*Fütûhü'l-gayb fî'l-keşf 'an kına'ir-reyb*"⁴⁴ şeklinde yer almaktadır. Bir başka örnekte de eserin aynı nüshası 16 Ha 74 arşiv numarasıyla hem zeyb hem rayb yazılarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla Tîbî'ye ait bir eser taranırken, "Tîbî", "Tıybî", "Tıbî", "Tıybî", "Tayyibi", "Taybî" taramalarının tamamı yapılmadığı takdirde eksik bir değerlendirmeye karşılaşılabilecektir. Bu yüzden, kanaatimizce, kayıtlar bir an önce alanın uzmanı bir ekip tarafından standart bir yazım usulüyle yapılmalı ve problem çözüme kavuşturulmalıdır.

³⁹ Murat Sülün, "Editörün Önsözü", *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1:14.

⁴⁰ "Giriş", *el-Keşşâf (YEK)*, 47. Aynı sayfada meşhur *el-Keşşâf* şarihi İbnü'l-Muneyyir'in isminin "İbnü'l-Münîr" ve bir diğer *el-Keşşâf* şarihi es-Sekûnî'nin adının "es-Sükunî" şeklinde yazılması da ayrıca dikkat çekicidir.

⁴¹ Bkz. "67 Saf 242/1, 06 Mil Yz A 9007/3, 42 Yu 4651, 42 Yu 4652, 42 Yu 4653, 42 Yu 5096, 42 Yu 5097, 42 Yu 7411, 42 Yu 7544, 42 Yu 7588, 42 Yu 7589, 42 Yu 7065/3, 22 Sel 1055, 22 Sel 4533"

⁴² ez-Zehabi, *el-Muştebeh fî Esmâ'ir-Ricâl*, 327.

⁴³ Bkz. "42 Yu 4650, 37 Hk 3511, 16 Ha 74"

⁴⁴ Bkz. "34 Fe 167, 34 Fe 168, 34 Fe 169, 34 Fe 170, 34 Fe 171, 34 Fe 172, 34 Fe 173, 34 Fe 174, 34 Fe 175, 34 Fe 176, 34 Fe 177"

1.2. Tabakât Kitaplarında Et-Tîbî

et-Tîbî, tabakât kitaplarında, dindar, salih ve hayır dolu, malını ve canını ilim yolunda harcayan bir âlim olarak tanıtılmaktadır.⁴⁵ Mağrib'de yetişmiş,⁴⁶ miras ve ticaret yoluyla servet sahibi olmuştur. Hayır yolunda malını infak etmekten hiç geri durmamıştır. Hatta bu yüzden ömrünün sonlarına doğru fakir düşmüştür. Cömert, mütevazı, itikadı güzel bir insandır. Müslüman beldelerinde aşırı derecede yaygınlaşmış olan felsefe ve bid'at ehline, yanlışlarını göstermek suretiyle şiddetle karşı çıkmıştır. Allah ve Rasulünü çok seven, hayâ sahibi bir âlimdir. İslami ilimlerde sürekli olarak talebeleri ile meşgul olmuştur. Bunun için hiçbir karşılık beklememiş, bilakis öğrencilerinin yolunu açmış, onlara yardımcı olmuştur. Dini yüceltmek üzere çaba gösteren, ilmi yaymakla meşgul olan kişileri çok sevmiş, bu arzusu ile tanımadığı kişilere dahi kıymetli kitaplarını ödünç vermiştir.⁴⁷ Kur'an ve sünnetteki incelikleri açığa çıkarılmasıyla meşhur olmuştur.⁴⁸ Ömrünün sonuna doğru yaşadığı görme zayıflığına rağmen,⁴⁹ vefatına kadar yaz-kış gece-gündüz demeden cemaate devam etmiştir.⁵⁰ Büyük bir meclise Buhari okutmuştur.⁵¹ Vefat ettiği güne kadar, sabahtan öğleye kadar tefsir ile meşgul olmuş, öğle ile ikindi arasında (okunan) Buhari'yi dinlemiştir. 23 Şa'bân 743 Salı günü, tefsir dersini bitirip hadis dersi için evinin

⁴⁵ es-Subkî, *Kitâbu't-Tabakâti's-Şâfi'iyye*, 10:76.

⁴⁶ Bergamalı Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2002), 134; Ömer Nasûhi Bilmen, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (Ankara: Diyanet İşleri Reislîği, 1960), 2:371.

⁴⁷ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:68-69; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:522; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'ade*, 2:101; Hâcî Halîfe Mustafâ b. 'Abdillâh Kâtib Çelebî, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl* (İstanbul: Ma'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve IRCICA, 2010), 2:37; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 8:129-240; el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:98; el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb*, 2:451; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Târîhu 'Ulûmi'l-Belâğa ve't-Ta'rîfu bi Ricâlîhâ* (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1369/1950), 136-137.

⁴⁸ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:68-69; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:522; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'ade*, 2:101; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 8:129-240; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 1:229; el-Kannevcî, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 373; el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:98; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2:256.

⁴⁹ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; Kâtib Çelebî, *Sullemu'l-Vusûl*, 2:38; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2:256.

⁵⁰ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 1:229; el-Kannevcî, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 373.

⁵¹ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143.

yakınındaki mescide gitmiş, ayakta nafil namaz kılmış, oturduğu yerde kameti beklerken kibleye dönük bir halde vefat etmiştir.⁵²

Kaynaklarda et-Tîbî'nin ailesi ile alakalı fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. *Futûhu'l-Ğayb* yardımıyla et-Tîbî'nin ailesi hakkında az da olsa bazı bilgilere erişme imkânı bulunmaktadır. Örneğin, eserin yazma nüshalarından birinde anne babasına ettiği şu dua, onun üstün meziyetlere sahip bir ailede yetiştiğini gösteren güzel bir delildir: “(Ya Rabbi!) İhtiyaçlarımı karşılayan, yanlışları düzelter, beni yalnızca ve yalnızca hayra çağıran, her türlü şerden korunmam için sana duacı olan anne-babama merhamet et! Bizim ailemizden ve zürriyetimizden de bize böyle nesiller nasip eyle!”⁵³ Şerhte geçen bir başka ifade yardımıyla da (شقيق لي) onun bir erkek kardeşi olduğu öğrenilmektedir. et-Tîbî, kardeşinin, yaşadıkları dönemde Müslümanların çok az gittiği, Avrupa'nın Bunduka⁵⁴ adlı şehrine seyahat ettiğini bildirmektedir. et-Tîbî'nin aktardığına göre, kardeşi, Bunduka'daki bazı papazların Hz. İsa'nın ref'i hakkında konuştuklarına şahit olmuştur.⁵⁵

224 | db

Yazmalar yardımıyla onun H. 699 tarihinden daha önceki bir zamanda öğrenciliğe başladığı, en az 709 yılına kadar da öğrencilik yaptığı ifade edilebilir. Diğer *el-Keşşâf* nüshasını yazım süresinden hareketle (4. Cilt 699, 7. ve son cilt ise 701 tarihinde tamamlanmıştır) et-Tîbî'nin *el-Keşşâf*'ı yazmaya takriben 697 tarihinde başladığı söylenebilir. Bir talebenin *el-Keşşâf* okumak üzere gerekli donanımı elde etmesi için geçirdiği süre de göz önünde bulundurulduğunda onun öğrencilik serüveninin daha eski yıllara uzandığı rahatlıkla düşünülebilir.

⁵² İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; Suyûtî', *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:523; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143-144; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'âde*, 2:101-102; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 8:240; Ahmed Rif'at Efendi, *Luğat-ı Târihiyye ve Cûğrâfiyye*, 4:260.

⁵³ 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf Hindâvî, “Mukaddimetu'l-Muhakkik”, *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen*, ed. 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf Hindâvî (Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafâ Elbâz, 1417/1997), 1:15.

⁵⁴ Muhakkik bu şehrin İtalya'da yer alan Bundukiyye olduğunu ifade etmiştir.

⁵⁵ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kınâ'i'r-Rayb*, (Dubeyy: Câ'izetu Dubeyy ed-Duveliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1434/2013), 4:120.

1.3. Fıkhî ve İtikadî Mezhebi

et-Tîbî'nin mezhebi konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı meseleler yardımıyla mezhebi hakkında tahminde bulunmak mümkündür. et-Tîbî'nin fıkhıdaki mezhebiyle alakalı iki farklı görüş öne sürülmüştür. et-Tîbî'nin eserlerini tahkik eden muhakkiklerden Hindâvî, *Futûhu'l-Ğayb* muhakkiklerinin onun Şâfiî olduğunu söylediklerini, fakat Şâfiî tabakâtında et-Tîbî'nin isminin yer almadığını bildirmektedir. Hindâvî, bu yüzden böyle bir yargıda bulunulamayacağını, onun herhangi bir mezhebe mensubiyetinin gerekli de olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶ Ancak, (i) *Mişkâtü'l-Mesâbîh* şarihlerinden 'Aliyyu'l-Kârî'nin, *Mişkât* şarihlerinin çoğunun Şâfiî olduğunu ve bu şarihlerin mezhepleri gereği lafızcı olduklarını ifade etmesi,⁵⁷ (ii) et-Tîbî üzerine üç ciltlik kapsamlı bir tez yazan el-Hulvânî'nin et-Tîbî'nin yaptığı tercihlerden hareketle onun Şâfiî olduğunu düşünmesi,⁵⁸ (iii) et-Tîbî'nin *el-Kâşif*i üzerine bir tez yazan Demirci'nin tespitleri,⁵⁹ (iv) *Futûhu'l-Ğayb*'ın yazmalarından birinin ilk sayfasında et-Tîbî'ye Şâfiî künyesinin verilmesi⁶⁰ onun Şâfiî'liğini gösteren önemli argümanlardır. Nitekim et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb*'da yaptığı tercihlerde de İmâm eş-Şâfiî'nin görüşlerine destek vermekte ve fıkhî tercihlerinde genellikle Şâfiî kaynaklara müracaat etmektedir.⁶¹ Hatta bir yerde İmâm eş-Şâfiî için "Bizi hakkın nusretine ve el-İmâmu'l-Muttalibî (r.a.)'ın mezhebini tercihe ileten Allah'a hamd olsun" ifadelerini kullanmaktadır.⁶² Onun Şâfiî olduğu düşüncesini destekleyen bazı görüşleri şunlardır:

a) Umrenin farzietini savunmaktadır,⁶³

⁵⁶ Hindâvî, "Mukaddime", *el-Kâşif*, 1:20; Selim Demirci, *Tîbî'nin Mişkât Şerhi ve Hadis Literatüründeki Yeri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 163.

⁵⁷ 'Alî el-Kârî, *Miškâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1:41; Demirci, *Tîbî'nin Mişkât Şerhi*, 162-163.

⁵⁸ Fâtin Hasen 'Abdurrahmân el-Hulvânî, *el-İmâmu'l-Hâfizu Şerafuddîn Huseyn b. 'Abdillâh et-Tîbî ve Menhecuhû fî Kitâbihî'l-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1419/1998), 117-121; Demirci, "Tîbî'nin Mişkât Şerhi", 163.

⁵⁹ Demirci, *Tîbî'nin Mişkât Şerhi*, 163.

⁶⁰ Bkz. İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr: 171, 1^a.

⁶¹ et-Tîbî'nin Şâfiî'liğine delâlet eden bazı yerler için bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:274-275; 351-352; 380; 382; 388-389; 390; 392-393; 446-447; 451; 5: 9-10; 12-13; 97; 486-487; 6:230-231; 278; 728-729.

⁶² et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:36.

⁶³ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:274-275.

- b) “القرء”ın Hanefilerin dediği gibi hayız değil tuhur olduğunu düşünmektedir,⁶⁴
- c) Hanefilerin “müt’a”⁶⁵ yalnızca zifafa girmeden boşanan kadınlar için geçerlidir” görüşünü benimsememektedir,⁶⁶
- d) Kadınlara dokunmanın abdesti bozması hususunda eş-Şâfi’înin görüşünü tercih etmektedir,⁶⁷
- e) Farz ile vacibin aynılığını savunmaktadır,⁶⁸
- f) İhramlı iken teammüden av yasağını çiğneyen kişinin keffareti hususunda Ebû Hanîfe’nin “öldürdüğü hayvanın değeri kadar

⁶⁴ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:388-389; 392-393.

⁶⁵ “(...) Boşanma veya evliliğin feshinden sonra kocanın, kadına verdiği elbise ve benzeri hediyeye denir” (İbrahim Paçacı, “Mut’a”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 475)

⁶⁶ Hanefiler, (لا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِمِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمَخْسِينِ) (El sürmeden yahut mehir takdir etmeden kadınları boşamanızda sizin için bir günah yoktur. Onları -zengin olan kendi nispetince fakir olan da kendi nispetince- örfe uygun bir biçimde faydalandırın. Allah’ı görüyor muşçasına O’na kulluk edenler için bu bir borçtur” (el-Bakara 2/236) ayetinin delâletiyle mut’a’nın yalnızca boşanıp el sürülmeyen kadınlar için geçerli olduğunu düşünmekte, diğer boşanmalarda mut’a verilmesini ise müstehab olarak değerlendirmektedir. (bkz. Ebû Bekr el-Cessâs, *Ahkâmul-Kur’ân* (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Turâsîl-‘Arabiyyi, 1405), 2:135-147; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki’t-Tenzîl ve Dekâ’ikil-Me’ânî ve’l-Beyân ve’t-Te’vîl* (Dubeyy: Câ’izetu Dubeyy ed-Duveliyye li’l-‘Kur’ânîl-Kerîm, 1434/2013), 3:438) Ancak eş-Şâfi’înin de (kavl-i cedidinde) aralarında bulunduğu diğer pek çok âlim, zifaktan sonra boşanan her kadına mut’a verilmesi gerektiğini savunmakta, bu hususta da (وَالْمُطَلَّاتُ مَتَاعَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) “Boşanan kadınların da örfe uygun bir biçimde faydalandırılmaları Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için bir borçtur” (el-Bakara 2/241) ve (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأَسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا) “Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: ‘Şayet siz Dünya hayatını ve onun zinetini istiyorsanız, size müt’anızı vereyim de sizi güzelce bırakayım” (el-Ahzâb 33/28) ayetlerini delil göstermektedir. (bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. ‘Umar b. el-Hasen b. el-Huseyn Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihul-Ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Turâsîl-‘Arabiyyi, 1420), 6:476) Bu hususta ez-Zemahşerî’nin de “her boşanana mut’a verilmesi gerekir” görüşünü savunması ayrıca önemi haizdir. (bkz. *el-Keşşâf (Dubeyy)*, 3:451) et-Tîbî evvela el-Beydâvî’den nakilde bulunmakta ve Hanefilerin de benimsediği “Mut’a yalnızca mehri belirlenmemiş ve zifafa girilmemiş kişiler için geçerlidir” yorumunun ancak mantukun mefhumla tahsis yoluyla caiz olabileceğini ifade etmektedir. Ardından da Hanefilerin ne mefhumdan ne de mefhum takdirinin cevazından bahsetmediğini, böyle bir yorumu benimsemenin tahsis edilmiş ayetin (el-Bakara 2/241) tahsis eden ayeten (el-Bakara 2/236) sonra geldiğini kabule yol açacağını ifade etmekte ve Hanefileri eleştirmektedir. (et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:451)

⁶⁷ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 5:12-13.

⁶⁸ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 5:97.

bedel öder” görüşünü değil, eş-Şâfi’î’likteki “Aynı vasıflara sahip, denk bir hayvan keser” görüşünü benimsemektedir,⁶⁹

- g) “Ehl-i kitap bir kişi bir hayvan kesse, kesilen hayvan üzerine Allah’ın adını -ister kasten ister unutarak ile olsun- anmasa hayvan yine de helâldir” görüşünde eş-Şâfi’î’ye destek vermektedir,⁷⁰
- h) eş-Şâfi’î gibi, muharebeye iştirak etmeyip yardımcı birlik olarak gelenlere ganimetten mal taksim edilemeyeceği görüşündedir.⁷¹

et-Tîbî’nin Şâfi’î olduğunu düşünmemize vesile olan çarpıcı bir örnek daha vardır ki, bu örneğin önemi, et-Tîbî’nin tartışmada İmâm eş-Şâfi’î’nin görüşünü kabul etmesinden ziyade, el-Buhârî rivayeti yardımıyla Şâfi’îliği desteklemeye çalışmasından ileri gelmektedir. Tartışma, *فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخَلِّفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ* (Fâ’in Ahşır’tum Fâma Istaysara min el-Hedî vâla Tahlîfû Rûsokum Hattî Yabluga el-Hedî Mahalle) âyetinde geçen mehill kelimesinin ism-i zaman mı ism-i mekân mı olduğu hususunda yaşanmaktadır. Ebû Hanîfe, kelimenin ism-i mekân olduğunu düşünerek kurbanın yalnızca Harem’de kesilebileceğini söylerken; İmâm eş-Şâfi’î⁷² ve İmâm Mâlik⁷³ ise kelimenin ism-i zaman manasında kullanıldığını düşünerek hem Harem’de hem de *Hill*’de (Harem bölgesi dışında) kesilebileceğini ifade etmişlerdir. Hanefiler bunun için kurbanın hareme gönderilmesi gerektiğini ifade etmiş,⁷⁴ bu hususta da ihsar halinde iken Hz. Peygamber’in kesmek üzere kurbanları Nâciye’yle göndermesini kendilerine delil almışlardır.⁷⁵

⁶⁹ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 5:486-487.

⁷⁰ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 6:230-231.

⁷¹ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 7:398.

⁷² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi’î, *el-Umm* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1393), 2:159; 218.

⁷³ Mâlikî bir âlim olan el-Kurtubî de bu görüşü teyit etmektedir. Bkz. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân* (Riyâd: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 1423/2003), 2:379.

⁷⁴ Burhânuddîn ‘Alî b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mubtedî* (Kâhira: Dâru’s-Selâm, 1420/2000), 1:437;

⁷⁵ Mezkûr rivayet şöyledir: Rasulullah muhsar iken kurbanlarını Nâciye (r.a.) ile gönderdi ve onların Harem’de kesilmesini emretti. Nâciye: “Kurbanlıklar telef olmak üzereyse ne yapayım?” deyince Rasulullah: “Onu kes, tırnaklarını da kanyla boya. Hörgücünün dış yüzeyine de kan serp. Sonra da (yemeleri için) insanları serbest bırak. Fakat sen ve yol arkadaşın ondan hiçbir şey yemeyin” buyurdu. Bkz. Şemsu’l-E’imme Ebû Sehl Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Kitâbu’l-Mebsût* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1403/1982-83), 4:107.

et-Tîbî, görüşünü desteklemek üzere el-Buhârî'den şu ifadeleri nakletmektedir:

(İmâm) Mâlik ve diğerleri (şöyle demektedir): “(Hill ya da Harem) Nerede olurlarsa olsunlar kurbanlarını kesip tıraş olurlar, kaza da etmezler. Çünkü Nebî (as) ve ashâbı Hudeybiye'deyken kurban kesmiş, tıraş olmuş, tavaftan ve Kurban Beytullah'a ulaşmadan önce ihramdan çıkıp her şeyi kendilerine helal kılmışlardı. Sonrasında da Rasullullah (as) kimseye bir şey iade etmesini veya kimseden bir şey kaza etmesini emretmedi. Nitekim Hudeybiye Harem'in dışındadır”⁷⁶

Ancak et-Tîbî'nin işaret ettiği yere bakıldığında, aynı rivayetin hemen öncesinde “Şayet kurbanı kesileceği yere (*mehill*) gönderme imkânı varsa, o zaman, kurban kesileceği yere varmadan ihramdan çıkamaz”⁷⁷ ifadeleri yer almaktadır. Onun, İmâm Mâlik'in görüşünü izah sadedinde Hudeybiye'nin Harem'den sayılmadığını, dolayısıyla Rasullullah'ın *Hill* bölgesinde kurbanını kestiğini göstermek amacıyla bir rivayet naklederken, aynı rivayetin hemen öncesinde gelen bu detayı gizlemesi, ardından da eş-Şâfi'î'ye destek vermesi, et-Tîbî'nin Şâfi'îliğine delâlet eden önemli bir argümandır.⁷⁸ Çünkü Şâfi'îlerde, kişinin birine vekâlet verip kurbanını Harem bölgesine göndermesi şart değildir. İhsarın gerçekleştiği yerde kurban kesmek yeterli ve geçerlidir.⁷⁹

İtikadi mezhebine gelince, et-Tîbî'nin Ehl-i Sünnet'e müntesip olduğu kesin olarak bilinmekle beraber Eş'arî olması kuvvetle muhtemeldir. Husun-Kubuh'un akılla bilinemeyeceğini düşünmesi,⁸⁰ said ve şakinin ezelde tespit edildiğini ve bunun değişmeyeceğini bildirmesi,⁸¹ teklif-i mâ lâ yutâk'a cevaz vermesi,⁸² Allah'ın hikmetsiz iş yapmayacağını değil O'nun yaptığı işlerin hikmet olmasını savunması,⁸³ Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve irade yönüne vurgu yapması,⁸⁴ peygamberlerin günahsızlığı hususunda Eş'arîlerin savunduğu “hasenâtu'l-ebrâr seyyiâtu'l-mukarrabîn” “İyi kişilerin hasenatı, Al-

⁷⁶ el-Buhârî, “el-İhsâr ve Cezâ'u's-Sayd”, 5.

⁷⁷ el-Buhârî, “el-İhsâr ve Cezâ'u's-Sayd”, 5.

⁷⁸ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 3:280-281.

⁷⁹ Ferhat Koca, *İslam İbadet Esasları* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 305.

⁸⁰ Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 4:495.

⁸¹ Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 6:11.

⁸² Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 13:418-420.

⁸³ Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 4:278, 467.

⁸⁴ Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 4:356, 393.

lah'a daha yakın olanlar için kötülük mesabesinde" görüşünü benimsemesi⁸⁵ gibi bazı hususlar böyle bir tespitte bulunmamıza imkân tanımaktadır. Bir hadis âlimi olması ve haberî sıfatların bazılarında mecaz değil kinaye yolunu tercih etmesi, imanın şubeleri bulunduğunu savunması et-Tîbî'nin Ehl-i Hadis'den olma ihtimalini akla getirmektedir. Fakat haberî sıfatlarla alakalı çoğu yerde mecaza gidilebileceğini söylemesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Tabakât kitaplarında bu hususta da herhangi bir bilgi yer almazken, yaptığı bazı tercihler vesilesi ile bizde böyle bir kanaat oluşmuştur. Mezhepler arasındaki Hanefilik-Mu'tezile/Mâturîdiyye ve Şâfi'îlik-Eş'arîlik ilişkisinin yakın olması, et-Tîbî'nin çoğunlukla Eş'arî âlimlerden istifade etmesi de kanaatimizi güçlendiren bazı hususlardır.

1.4. Yaşadığı Coğrafya

et-Tîbî'nin hayatını geçirdiği topraklar hakkında bilgi vermek gerekirse şunlar söylenebilir. İran, et-Tîbî'nin yaşadığı dönemlerde Moğol/İlhanlı hâkimiyeti altındadır. O henüz doğmadan önce bu topraklarda Moğol istilaları yaşanmıştır.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra istilalar sürmüş, Luristan ve et-Tîbî'nin doğduğu yere yakın olan Hûzistân 654-655/1257 yılında Hülagü ve askerleri tarafından tahrip edilmiştir.⁸⁶ Bu verilerden hareketle düşünüldüğünde, et-Tîbî, Hülagü (ö. 664/1265) ve askerlerinin istila ettikleri topraklarda, istiladan bir müddet sonra yaşamış olmalıdır.

et-Tîbî'nin vefat tarihine yakın İlhanlı devleti sona ermiş (735-736/1335), devletin hâkim olduğu topraklarda Celâyirliler, Karakoyunlular, Muzafferîler, Horasan Serbedârîleri ve Eratnaoğulları gibi hânedanlar kurulmuştur.⁸⁷

Daha önce de ifade edildiği gibi et-Tîbî'nin Tebriz ahalisinden olduğunu zikreden bazı kaynaklar da vardır. Onun yaşadığı dönemlerde Tebriz'in, ticari ve kültürel açıdan çok gelişmiş bir yer olduğu ifade edilmiştir. W. Barthold, *Nuzhetu'l-Kulûb* adlı kaynaktan naklen, 739-740/1339 yılında İran'da hiçbir yerde Tebriz gibi büyük

⁸⁵ Bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 4:519; 6:562.

⁸⁶ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagü Dönemleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 269-270.

⁸⁷ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 104. Dönem hakkında geniş bilgi için Bkz. Demirci, *Tîbî'nin Mişkât Şerhi*, 7-28.

binlar bulunmadığını, Tebriz'in eşi bulunmayan bir yer olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Aktarılan bir bilgiye göre, İlhanlılar zamanının yüksek maliye memurlarından olan Kazvinî, adı geçen eserinde (*Nuzhetu'l-Kulûb*), Tebriz şehrinin 740-741/1340 yılı resmi devlet vergisinin 2.384.200 dinar olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ İlhanlılar döneminde Tebriz, İslam dünyasının en büyük şehri konumundadır. Devrin ticari ve kültürel mübadelelerinin merkezi ve zamanının en büyük şehirlerinden biri olmuştur. Ticaret sayesinde her taraftan mal ve eşya Tebriz'de toplanmış, Tebriz pazarlarında her türlü eşya kolaylıkla bulunabilmiştir.⁹⁰ Tebriz, 14. yy.'da İran'daki diğer tüm şehirlere bir üstünlük sağlamıştır. Ana ticaret yolu Tebriz üzerinden geçerek Kuzey İran'dan doğuya, oradan da geleneksel ipek yolu rotası takip edilerek Horasan'dan Semerkant'a ve sonunda Çin'e ulaşmaktadır. Böylece Tebriz, doğu-batı ticaretinde kilit rol oynayan bir şehirdir.⁹¹ Hatta bu dönemde Tebriz'in vergileri, İngiltere veya Fransa Krallıklarına eşittir.⁹² Mezkûr dönemlerde İran'da çeşitli dini unsurlar bulunmaktadır. İslam'ın yanında, Şamanizm, Hıristiyanlık, Budizm, Yahudilik, Zerdüştlük gibi dinlerin ve Şiilerin gullat fırkalarından İsmâilî Haşhaşîlerin bir arada yaşadığı bilinmektedir.⁹³

230 | db

et-Tîbî'nin Tebriz ehlinden, ticaretle uğraşan ve büyük servet sahibi bir alim; Tebriz'in devrin ticari ve kültürel mübadelelerinin merkezi ve zamanının en büyük şehirlerinden biri olması bir arada düşünüldüğünde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: et-Tîbî, çok büyük ihtimalle et-Tîb'de doğmuş, Mağrib'de yetişmiştir. Ardından ilmî faaliyetlerde bulunabilmek ve daha iyi bir yaşam sürebilmek için de devrinin en büyük İslam şehri ve ilim merkezlerinden biri olan Tebriz'e yerleşmiştir. et-Tîbî'nin Ebû Hafs Şihâbuddîn es-Suhreverdî'nin

⁸⁸ Wilhelm Barthold, "Azerbaycan ve Ermenistan", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/14/ (1963): 81; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 85.

⁸⁹ A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi (İA)* (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 109'dan naklen; Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, 85.

⁹⁰ Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, 87.

⁹¹ Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, 87.

⁹² Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, 85.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasen İbrâhîm Hasen, *Târîhu'l-İslâm: es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekafî ve'l-İctimâ'î (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi)* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 9:77-78; Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005), 110-175.

talebesi olduğu kabul edildiğinde;⁹⁴ onun, Mağrib ile Tebriz dönemleri arasında bir süre Bağdad'da yaşadığını söylemek mümkündür. Çünkü es-Suhreverdî'nin bir şeyh olarak ders vermeye Bağdad'da başladığı, hac, sefirlik gibi kısa süreli seferler haricinde genelde Bağdad'da bulunduğu ifade edilmektedir.⁹⁵

Mezkûr dönemlerde İran'da çok çeşitli dini unsurların yer aldığı göz önünde bulundurulursa, et-Tîbî'yi tarif için kullanılan "Müslüman beldelerde bulunan felsefe ve bid'at ehline, bu fikirlerin güzelikleri ile birlikte ayıplarını da göstererek şiddetle karşı çıkmıştır" ifadeleri daha büyük anlam kazanmaktadır. Nitekim Hindâvî de bu hususta benzer bir kanaat serdetmiştir.⁹⁶

2. Eserleri

es-Subkî'nin "hiçbir mekanda gizli kalmayan bir güneş",⁹⁷ Hânsârî'nin "Arap dili, beyân, me'ânî ve aklî ilimlerde bilgili bir alim"⁹⁸ olarak tavsif ettiği et-Tîbî'nin eserlerini 3 başlık altında ele almak mümkündür:

- 1) et-Tîbî'ye aidiyetinde şüphe bulunmayan eserler
- 2) et-Tîbî'ye ait olan ancak müstakil bir eser niteliği taşımayan eserler
- 3) et-Tîbî'ye aidiyetinde şüphe bulunan eserler

2.1. et-Tîbî'ye Aidiyetinde Şüphe Bulunmayan Eserler

2.1.1. *et-Tibyân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve Şerhi Hadâiku'l-Beyân fî Şerhi't-Tibyân*

et-Tibyân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân et-Tîbî'nin 725/1325 tarihinde, belağat üzerine yazdığı bir eserdir. Bu eseri, 737/1337 tarihinde

⁹⁴ Lakin bu, onun 100 seneden fazla yaşamasını gerektireceğinden çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü "Şeyhimiz" ifadesini kullandığı Şihâbüddin es-Suhreverdî 632 tarihinde vefat etmişken, (Bkz. Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zemân* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1978), 3:448; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 7:268) kendisi 743 yılında vefat etmiştir.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, "Şehâbeddin Sühreverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:40-41.

⁹⁶ 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf Hindâvî, "Mukaddimetü'l-Muhakkik", *Letâifu't-Tibyân*, 18.

⁹⁷ es-Subkî, *Kitâbu't-Tabakâti's-Şâfi'iyye*, 10:76.

⁹⁸ el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:98.

kendisi *Hadâiku'l-Beyân fî Şerhi't-Tibyân* adıyla şerh etmiştir.⁹⁹ Bazı talebelerinden, kendi metodu ve usulü üzere bu şerhin ihtisarını yapmalarını istemiştir.¹⁰⁰ *ed-Duraru'l-Kâmine*'nin musahhihi el-Fâdıl Sâlim el-Âlmânî tashihi için kullandığı yeni nüshalardan biri yardımcıyla “وأمر بعض تلامذته باختصاره” “Bazı talebelerine onun ihtisarını yapmalarını emretti” ifadesinden sonra “*Mesâbîh*'in ihtisarı” şeklinde bir not düşmüştür.¹⁰¹ Ancak eş-Şevkânî bu hususta açıkça “سماه” “O (eseri) *et-Tibyân* olarak isimlendirdi ve şerh etti. Talebelerine de onun ihtisarını yapmalarını emretti” lafzını kullanmaktadır.¹⁰² Eski nüshalarda bu notun yer almamasının sebebi çok büyük ihtimalle bu ihtisarin *Mesâbîh* değil *Hadâiku'l-Beyân* üzerine olduğunun anlaşılmasından ileri gelmektedir. Yani el-Fâdıl Sâlim el-Âlmânî'nin zamiri gönderdiği kitap hatalıdır.

et-Tîbî, *el-Hulâsa fî Ma'rifeti'l-Hadîs* adlı kitabında “كما بينت لك في” “حدائق البيان في شرح التبيان” “Sana, *Hadâ'iku'l-Beyân fî Şerhi't-Tibyân*'da açıkladığım gibi”¹⁰³ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Günümüzde “حدائق البيان في شرح التبيان” adlı bir eser yazma halinde elimizde mevcuttur. Ancak bu eser, et-Tîbî'nin talebesi 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî'ye aittir.¹⁰⁴ Brockelmann, 'Alî b. 'Îsâ'nın yazdığı haşiyenin 737/1336 tarihinde tamamlandığını ifade etmiştir.¹⁰⁵ Bu eser 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî'ye aittir, ancak *el-Hulâsa* adlı eserinde kendisinin de ifade ettiği gibi et-Tîbî de *et-Tibyân*'a aynı isimde bir şerh yazmış olmalı-

⁹⁹ Brockelmann, *GAL*, 6:237-238.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 1:230.

¹⁰¹ Bkz. İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69.

¹⁰² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 1:230.

¹⁰³ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Hulâsa fî Ma'rifeti'l-Hadîs* (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1405/1985), 34. et-Tîbî'nin kendi eseri *et-Tibyân*'ın şerhine atıfta bulunduğu bir diğer yer için bkz. et-Tîbî, *el-Kâşif (Hindâvi)*, VI:1770; Demirci, “Şerafuddîn et-Tîbî ve Eserleri”, 251.

¹⁰⁴ 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî, *Hadâiku'l-Beyân fî Şerhi't-Tibyân*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah, nr: 1839; Çorlulu Ali Paşa, nr: 387; Es'ad Efendi nr: 2896; Fatih, nr: 4602, 4603; Hacı Selim Ağa, nr: 1037; Yozgat, nr: 782; İstanbul Millet Kütüphanesi, Fezullah Efendi, nr: 1820. Brockelmann, İskenderiye Kütüphanesi Belağat Kısmı nr: 3'te *et-Tibyân*'ın; et-Tîbî'nin talebesi 'Alî b. 'Îsâ'ya yaptığı şerhini de içeren bir nüshası olduğunu ifade etmiştir. (Brockelmann, *GAL*, 6:239)

¹⁰⁵ Brockelmann, *GAL*, 6:238. ('Alî b. 'Îsâ'nın şerhinde eserin *Futûhu'l-Çayb* için bir miftah olması amacıyla yazıldığı ifade edilmiştir. Bkz. 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî, *Hadâ'iku'l-Beyân fî Şerhi't-Tibyân*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, nr. 4603, 2^b)

dır. Nitekim Taşköprizâde, eserinde, et-Tîbî'nin bu şerhinden nakilde bulunmuştur.¹⁰⁶

et-Tibyân'ın, yazıldığı devri oldukça etkileyen bir kitap olduğu söylenebilir. Bu tespit, meşhur bir belağat kitabı olan *Telhîs* üzerine yapılmış şerhlerin et-Tîbî'den sonra başlamasının payı da büyüktür. Bu yüzden Bahâ'uddîn es-Subkî (ö. 773/1372) gibi bazı *Telhîs* şârihleri onun, *et-Tibyân* şerhinden çokça alıntı yapmışlardır.¹⁰⁷

'Abdullatîf el-Kirmânî el-Hanefî de, 'Alî b. 'Îsâ gibi, *et-Tibyân* üzerine bir şerh kaleme almış ve şerhi "*Şerhu't-Tibyân li't-Tîbî*" şeklinde isimlendirmiştir.¹⁰⁸

'Abdussettâr Huseyn Mebrûk Zemmût, et-Tîbî'nin bu eseri üzerine Ezher Üniversitesinde bir tez hazırlamış,¹⁰⁹ sonrasında da bu tezi kitap halinde basmıştır.¹¹⁰ Aynı eserin Tevfîk el-Fîl-'Abdullatîf Lutfullâh,¹¹¹ Hâdî 'Atıyye Matar el-Hilâlî¹¹² ve 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf Hindâvî¹¹³ tarafından yapılan muhtelif neşirleri de bulunmaktadır. Hindâvî ayrıca, et-Tîbî ve belağattaki konumunu ele alan "*Min Belâğati'l-Kitâb ve's-Sunne min A'lâm'i Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a el-İmâmu't-Tîbî: Tecdîdâtuhû ve Cuhûduhu'l-Belâğîyye*" adlı bir eser te'lif etmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁶ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'âde*, 2:456; Halit Özkan, "Tîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:126.

¹⁰⁷ Zencîr, *el-İmâmu't-Tîbî*, 43.

¹⁰⁸ Bkz. Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 4:340; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, 6:13; 'Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî Mu'cemu Şâmilî'l-Esmâi'l-Kutubi'l-Meşrûhati fî Turâsi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhuhâ* (Ebûdâbi: el-Mecme'atu's-Sekâfî, 1425/2004), 1:529.

¹⁰⁹ 'Abdussettâr Huseyn Mebrûk Zemmût, *Kitâbu't-Tibyân fî'l-Beyân li'l-İmâmi't-Tîbî: Tahkîk ve Dirâse* (Doktora tezi, Câmi'atu'l-Ezher, 1977),

¹¹⁰ Bkz. Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1416/1996),

¹¹¹ Özkan, "Tîbî", 126'dan naklen.

¹¹² Bkz. Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1407/1987),

¹¹³ Bkz. Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* (Mekketu'l-Mukerrame: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ty),

¹¹⁴ 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf Hindâvî, *Min Belâğati'l-Kitâb ve's-Sunne min A'lâm'i Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a el-İmâmu't-Tîbî: Tecdîdâtuhû ve Cuhûduhu'l-Belâğîyye* (Mekketu'l-Mukerrame: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ty),

2.1.2. *Letâifu't-Tibyân fî 'İlmeyi'l-Me'ânî ve'l-Beyân:*

et-Tîbî'nin bu eserini tahkik eden Hindâvî, eserin, *et-Tibyân* adlı kitaptan farklı olduğunu, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'u ile Râzî'nin *Nihâyetu'l-Îcâz*'ının bir özeti mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Hindâvî tarafından hem *el-Kâşif*'in başında hem de ayrı bir eser şeklinde basılan kitabın ayrıca Halîfe Hasan Halîfe tarafından 1990'da Kahire'de neşredildiği ifade edilmektedir.¹¹⁶

2.1.3. *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen:*

et-Tîbî'nin eserlerinden bir diğeri ise "Muhyi's-Sunne" lakaplı el-Beğavî'nin *Mesâbîh*'ine yaptığı *el-Kâşif 'an Hakâiki's-Sunen* adlı şerhtir. Eser, metin içi bir şerh değildir. Yani şerh edilen kitabın metninden bağımsız, kendi cümle bütünlüğüne sahip bir biçimde kaleme alınmıştır. Müellif, eserin mukaddimesinde hadis usulü açısından faydalı ve doyurucu malumatlar vermiş, hadislerin manalarını en güzel şekliyle izah etmiş, hadisi metin ve senet yönünden yaklaşık 30 kısma ayırmıştır.¹¹⁷ Kitabın başında verilen bu muhtasar hadis usulü bilgilerinin, et-Tîbî'nin hadis usulü alanında yazmış olduğu, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadis* adlı kitabıyla büyük benzerlikler taşıdığı ifade edilmektedir.¹¹⁸ et-Tîbî, eseri oluştururken kullandığı kaynakları rumuzlarla göstermiş, hangi rumuzun kime ait olduğunu eserin mukaddimesinde belirtmiştir.¹¹⁹

et-Tîbî, *el-Keşşâf* şerhini tamamladıktan sonra, hadis-i şeriflerin şerhi ile meşgul olmak istemiş, bu isteğini talebesi Hatîb et-Tebrizî ile paylaşmıştır. Bunun üzerine et-Tîbî ve et-Tebrizî, *Mesâbîh*'in tamamlanması, bölümlere ayrılması, hatalardan salim bir hale getirilmesi, rivayetlerinin seçilmesi ve hadislerin güvenilir imamlara nispet edilmesi hususlarında çalışma yapmaya karar vermişlerdir.¹²⁰

¹¹⁵ Hindâvî, "Mukaddimetu'l-Muhakkik", *Letâifu't-Tibyân*, 49.

¹¹⁶ Özkan, "Tîbî", 126; Demirci, "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri", 252.

¹¹⁷ el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:99. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed Şerafüddin el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen* (Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân ve 'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1:36.

¹¹⁸ Özkan, "Tîbî", 126.

¹¹⁹ Şerafüddin et-Tîbî, *el-Kâşif*, (Muhibullâh tahkiki) 1:35.

¹²⁰ Şerafüddin et-Tîbî, *el-Kâşif*, (Muhibullâh tahkiki) 1:34.

وبعد! فإنه يقول الراجي إلى كرم الله اللاجي بحرمة الحسين بن عبد الله ابن محمد الطيبي -ختم الله أعماله بالحسن- لما كان من توفيق الله تعالى إياي وحسن عنايته لدي أن وفق للاستسعاد بسعادة الخوض في الكشف عن قناع الكشاف توسلا به إلى تحقيق دقائق كلام الله المجيد الذي (لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد)

et-Tîbî, *el-Kâşif*'te çoğunlukla en-Nevevî'nin *Şerhu Sahîhi'l-Muslim*'inden istifade ettiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre en-Nevevî bu kitapta birçok faydalı iş yapmış, yanlışlıkları ve uygun-suzlukları en güzel şekilde tashih etmiş, bilinmeyen kelimeleri en uygun şekilde açıklamıştır. Hatta bu sözlerin hemen ardından o, en-Nevevî için "Onun üstünde bir allâme göremezsin" ifadelerini kullanmıştır.¹²¹

el-Kâşif, ilim dünyasına tesirleri olan bir kitaptır. Örneğin, 'Abdulfettâh Ebû Ğudde, el-Leknevî'nin, *Zaferu'l-Emânî* adlı eserini tashih etmiş, eserin takdim kısmında ise es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin, *el-Kâşif 'an Hakâiki's-Sunen*'in başındaki hadis usulü bilgilerini telhis ettiğini belirtmiştir.¹²² Muhammed Rif'at Zencîr, *el-Funûnu'l-Beyâniyye fî'l-Kâşif 'an Hakâiki's-Sunen li'l-İmâmi't-Tîbî*, başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamış, daha sonra bu çalışmasını geliştirip kitap halinde basmıştır.¹²³ Fâtin Hasen 'Abdurrahmân el-Hulvânî ise Ummu'l-Kurâ Üniversitesinde "*el-İmâmu'l-Hâfizu Şerafuddîn Huseyn b. 'Abdillâh et-Tîbî ve Menhecuhû fî Kitâbihî'l-Kâşif 'an Hakâiki's-Sunen*" adlı üç ciltten oluşan bir doktora tezi hazırlamıştır.

ويسر بمئه إتمامه : كان الخاطر مشغولاً بأن أشفع ذلك بإيراد بعض معاني أحاديث سيد المرسلين وخاتم النبيين وإمام المتقين وقائد الغر المحجلين وحبيب رب العالمين صلوات الله وسلامه عليه
وكنت قبل قد استشرت الأخ في الدين، المساهم في اليقين، بقية الأولياء، قطب الصلحاء، شرف الزهاد والعباد، ولي الدين محمد بن عبد الله الخطيب -دامت بركته- بجمع أصل الأحاديث المصطوفية على صاحبها أفضل التحية والسلام. فاتفق رأينا على تكملة المصابيح وتهديبه وتشذيبه وتعيين رواته ونسبة الأحاديث إلى الأئمة المتقين فما قصر فيما أشرت إليه من جمعه فيدل وسعه واستفرغ طاقته فيما رمت منه.

Allah'ın cömertliğini arzulayan, onun harîmine sığınan el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî -Allah onun amellerini güzelliikle tamama erdirsin- diyor ki: "Allahu Teâlâ beni muvaffak kıldığı, cennet saadetini talep ederken beni başarılı kılması hususunda hüsn-ü inayetini tarafıma bahşettiği ve *el-Keşf 'an Kınâ'i'l-Keşşâfta* Mecîd olan Allah'ın kelâmının -ki onun ne başına ne sonuna batıl (bir söz) gelmemiştir, o, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah tarafından indirilmiştir- inceliklerini derinlemesine araştırmaya yönelerek onun tamamlanmasını bana kolaylaştırdığı zaman, aklıma, bu eserin yanına bir başka eser eklemek geldi ki bu eser, peygamberlerin seyyidi, nebilerin sonuncusu, müttakilerin önderi, kıyamette abdest azaları parlayacak (mü'minlerin) lideri, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın sevgilisi -salatu selam üzerine olsun- efendimizin hadis-i şeriflerinden bazılarının manaları üzerinedir"

¹²¹ Şerafuddîn et-Tîbî, *el-Kâşif*, (Muhibullâh tahkiki) 1:35.

¹²² Muhammed 'Abdulhayy el-Leknevî, *Zaferu'l-Emânî fî Muhtesari'l-Curcânî* (Haleb: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416), 6. ('Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin takdimesinde)

¹²³ Özkan, "Tîbî", 126.

2.1.4. *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs*:

el-Hulâsa, et-Tîbî'nin hadis usulüne dair kaleme aldığı ayrı bir eserdir. et-Tîbî bu eseri, İbnu's-Salâh'ın, en-Nevevî'nin ve İbn Cemâ'a'nın kitabından özetlediğini, kitabına *Câmi'u'l-Usûl* ve diğer kitaplardan önemli ilaveler yaptığını ifade etmektedir.¹²⁴

Hibetullâh b. 'Atâ' b. Ahmed b. 'Umar b. Ebî'l-Futûh el-Hasenî el-Huseynî Şâh Mîr'in (ö. 796/1396) esere şerh yazması, yine 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Hanefî'nin eser üzerine 935 yılında Buhârâ'da, bir şerh kaleme alması, kitabın bu çağlarda yankı uyandırdığını gösteren önemli verilerdir. Kitabın öne çıkan bir başka özelliği de bu eserin, "kutsi hadis" terkininin kullanıldığı ilk eser olmasıdır.¹²⁵ Bu da et-Tîbî ve eserinin İslamî ilimlerdeki yetkinliğini gösteren önemli bir delildir. es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî de bu eserden etkilenmiş ve *el-Hulâsa*'yı ihtisar eden bir kitap yazmıştır.¹²⁶ el-Cürcânî'nin bu eseri telhis ederken et-Tîbî'nin mevzu hadislerde zikrettiği pek çok örneği çıkardığı ifade edilmiştir. Mevzu hadis zikrettiği yerlerde ise isimleri, künyeleri, lakapların detaylarını göz ardı ettiği bildirilmiştir. el-Curcânî'nin, eserine hadis ıstılahına dair kitaplardan faydalı bazı bilgileri eklediği ifade edilmiştir.¹²⁷ el-Curcânî'nin bu eseri üzerine Leknevî *Zaferu'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerîf el-Cürcânî* adıyla bir şerh yapmıştır. Yine el-Mevlâ Şemsuddîn Muhammed el-Hanefî el-Buhârî et-Tebrizî (ö. 986'dan sonra)'nin Curcânî üzerine şerhi bulunduğu bildirilmiştir.¹²⁸

Burada şu problem gündeme gelmektedir: Brockelmann, 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Hanefî ve el-Leknevî'nin eserlerini *el-Hulâsa* şerhi olarak değerlendirirken,¹²⁹ el-Habeşî bu şerhlerin Curcânî üzerine yapıldığını ifade etmiştir. Brockelmann ile el-

¹²⁴ Şerafüddîn et-Tîbî, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs*, 31.

¹²⁵ William A. Graham, *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam* (Mouton-The Hague-Paris: Mouton & Co, 1977), s. 57; Hayati Yılmaz, "Kudsî Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26:318. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2009): 41; Demirci, "Şerafüddîn et-Tîbî ve Eserleri", 250.

¹²⁶ Demirci bu eserin *el-Hulâsa*'dan ziyade *el-Kâşif*'in başında yer alan usule dair malumatın özeti olduğunu düşünmektedir. Bkz. Demirci, "Şerafüddîn et-Tîbî ve Eserleri", 250.

¹²⁷ Ebû'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadîs* (İskenderiye: Dâru'd-Da'Ve, 1983), 19-20; Özkan, "Tîbî", 126.

¹²⁸ el-Habeşî, *Câmi'u'l-Şurûh ve'l-Havâşî*, 2:780-781.

¹²⁹ Brockelmann, *GAL*, 6:238.

Habeşî arasında yaşanan bu ihtilaf, el-Curcânî'nin yazdığı eserin *el-Hulâsa*'nın muhtasarı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu problem, ancak üç eserin kapsamlı bir şekilde incelemesi ile ortadan kaldırılabilecektir.

2.1.5. *Futûhu'l-Ğayb fi'l-Keşf 'an Kınâ i'r-Rayb*:

Müellifin tefsire dair kaleme aldığı bu eser, ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* üzerine yazılmış bir haşiyedir. Metinden ayrı yazılmış ve yeni isim almış olan bu haşiye¹³⁰ el-Hânsârî'nin ifadesine göre 4 cilt halindedir ve tamamı tahminen 80.000 beyit büyüklüğündedir.¹³¹ Eserin Hâcî Tuğây b. 'Abdillâh tarafından 733 senesinde Tebriz'de yazılmış bir nüshası kütüphanelerimizde mevcuttur.¹³² Bu da haşiyenin (en azından Hicr suresine kadarlık kısmının) et-Tîbî'nin vefatından 10 yıl kadar önce ikmal edildiğini göstermektedir. Ayrıca müstensihin " تمت السورة بعون الله على يد الضعيف المحتاج المذنب إلى رحمة الله الودود حاجي تغاي بن عبد الله النساخ في أوائل رجب سنة ثلاث وثلاثون وسبعمانه بمدينة تبريز حماها الله عن الآفات"¹³³ "Surenin (yazım işlemi) Allah'ın inayetiyle 733 yılı Recep ayının başlarında Tebriz şehrinde -Allah onu âfetlerden muhafaza buyursun-; Vedûd olan Allah'ın rahmetine muhtaç, aciz, günahkâr (kulu) Hâcî Tuğây b. 'Abdillâh'ın elinde tamamlandı" ifadelerini kullanması, daha evvel bahsettiğimiz Moğol istilasının insanlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nüshanın Tebriz'de yazılmış olması da ayrıca önemi haizdir. Nitekim İbn Haldûn'un ifadeleri doğrultusunda et-Tîbî'nin Tebriz'de yaşadığını kabul edersek, nâsihin et-Tîbî'nin talebesi olma ihtimali dahi gündeme gelebilecektir. Ancak "النساخ" ifadesinin de etkisiyle bu nüshanın mesleği eserleri kopya edip çoğaltmak olan biri tarafından yazıldığını söylemek¹³⁴ daha makul bir tercih olabilir.

el-Fihrisu's-Şâmil adlı el yazmaları ansiklopedisinin verilerine göre, eserin, dünya üzerinde 168 ayrı nüshası bulunmaktadır.¹³⁵ Helmut Ritter (ö. 1971) bu nüshalardan "AYASOFYA 369, 370,

¹³⁰ http://www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php#3.4 (20.02.2014)

¹³¹ el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:99.

¹³² et-Tîbî, *Futûh*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, nr: 623, vr: 223^b.

¹³³ Metnin eski bir yazıma göre tanzimi neticesinde günümüzde "وانلى" şeklinde yazılan kelimenin nüshada yukarıdaki gibi yazıldığı görülmektedir.

¹³⁴ Mevzu hakkında detaylı bilgi için bkz. George Makdisî, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, (İstanbul: Klasik Yayınevi, 2012), 320-322.

¹³⁵ Bkz. *el-Fihrisu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-Mahtû'Ulûmu'l-Kur'ân ve Mahtû'âtü't-Tefsîr ve Ulûmuh*, ('Ammân: el-Mecme'u'l-Meleki li Buhûsi'l-İslâmiyye, 1989), 1:389-394.

371, 372” nüshalarının Sâbık Rumeli Kazaskeri Muhammed Sâlim b. Mîrzâ Mustafâ (ö. 1722) tarafından ifrağ edildiğini, yeni teclit edildiğini, yeni tezhibat ve tezyinat ve cedveller ile süslendiğini ve Sultan I. Mahmud’a (ö. 1754) hediye edildiğini ifade etmektedir. O, bu hususa dair, birinci cildin başında Arapça, diğer üç cildin başında Farsça birer hediyenâme olduğunu söylemiştir.¹³⁶ Ritter, ayrıca bu nüshalardan el-En’âm-el-Kehf Surelerinin tefsirini ihtiva eden ikinci rub’unun, (1/4) ya müellifin bizzat kendi hattı olduğunu ya da kendisinin yazdığı bir nüsha olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷

Ritter’in bu tespitini biraz daha netleştirmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Kütüphanesinde et-Tîbî’nin kendi eliyle yazdığı *el-Keşşâf* nüshalarının bulunduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. et-Tîbî’nin el yazısının bulunduğu eserlerdeki yazı ile Ritter’in müellif nüshası olabileceğini iddia ettiği nüshadaki yazı karşılaştırıldığında yazılar arasında bir benzerlik olmadığı açıkça müşahade edilecektir. Dolayısıyla bu nüshanın, Ritter’in belirttiği gibi, “müellif hattı” olması mümkün gözükmemektedir.

238 | db

et-Tîbî hattı bulunan bu *el-Keşşâf* nüshalarının ayrı bir önemi daha vardır. Çünkü nüshaların hamîşinde yazan notlar ile et-Tîbî’nin haşiyede bahsettiği konular arasında örtüşmeler bulunmaktadır. Ancak bu örtüşmenin, cümlesi cümlesine cereyan etmediğini, mevzu bakımından bir örtüşme olduğunu söylemekte yarar vardır. Mevzu açısından görülen bu ortaklık, *Futûhu’l-Ğayb*’ın ilk nüvelerinin bu el yazmalarında notlandırıldığına dair kuvvetli deliller sunmaktadır. Nüshaların yazım tarihi bize, et-Tîbî’nin bu nüshaları -çok büyük ihtimalle- öğrencilik dönemlerinde yazdığına işaret etmektedir. Metnin kenarına düşülen haşiyeleri ise, et-Tîbî’nin talebelik zamanlarında ders öncesi yaptığı hazırlıklar yahut ders esnasında dersi okutan hocanın işaret ettiği hususlar olarak değerlendirmek mümkündür. Yine bu notların, et-Tîbî’nin öğrencilik döneminde yazdığı *el-Keşşâf* nüshası üzerine, tefsir okuttuğu meclislerde metni öğrencilerine ‘açıklamak’ gayesiyle tuttuğu notlar olarak değerlendiril-

¹³⁶ Hellmut Ritter, “Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar”, *Türkiyat Mecmuası* 7-8/ (1945): 19.

¹³⁷ Ritter, “Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar”, 19.

dirilmesi de ihtimal dahilindedir. Nitekim şerh-hâşiye geleneğinde her üç şeklin uygulandığı da bilinmektedir.¹³⁸

et-Tîbî hattıyla yazılmış *el-Keşşâf* nüshaları haricinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Kütüphanesinde Fahrüddîn er-Râzî'ye ait *et-Tefsîru'l-Kebîr*'in et-Tîbî'nin hattından istinsah edilmiş bir nüshasına da erişmiş bulunmaktayız. Bu nüshanın *ketebe* kaydında¹³⁹ şu ifadeler yer almaktadır: “مَنْ اللهُ عَلَيَّ تَوْفِيقَ إِتْمَامِ كِتَابَةِ تَفْسِيرِ الْإِمَامِ مِنْ خَطِّ الْفَاضِلِ... النَّحْرِيرِ الْعَلَمَةَ الْإِمَامِ الْحَسِينِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ الطَّيِّبِيِّ بِالتَّمَامِ...” “Allah'ın bana bahsettiği nimet sayesinde fazıl ve mâhir âlimlerden İmâm el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî'nin hattı yardımıyla İmâm (Fahrüddîn er-Râzî'nin) tefsirini yazmayı bitirdim”. Fahrüddîn er-Râzî'nin, et-Tîbî'nin en çok atıfta bulunduğu şahıslardan biri olması göz önünde bulundurulduğunda böyle bir nüshaya erişmek de ayrıca önemlidir.

Futûhu'l-Ğayb, Süleymâniye ve Bayezid Medreselerinde okutulan bir eserdir. Nüshaların bazısında yer alan ve Sultan Bayezid Medresesinde okutulmak üzere vakfedildiğini gösteren vakıf mü-

¹³⁸ Örneğin el-Beydâvî muhaşşîlerinden Konevî de eserini Fatih Camii'nde el-Beydâvî tefsiri okuturken müşkil bazı meselelerin halli için kağıtlara notlar tuttuğunu, sonrasında da Allah'ın keremi ile bu notlara bazı ilaveler yapmak suretiyle hâşiyeyi yazdığını ifade etmiştir. Yine Taşköprüzade'nin talebelerine el-Beydâvî'den el-Bakara sure-sini ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin *el-Keşşâf* hâşiyesini okutup ardından el-Curcânî hâşiyesi üzerine bir hâşiye yazması bu nevi bir uygulamadır. (Hafız el-İsmail el-Konevî, *Hâşiyetu'l-Konevî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî* (İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ty), 1:3; Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 66-67) “Bazı tefsir hâşiyeleri de müderris ve talebelerin ders esnasında tuttıkları notların metin haline getirilmesiyle meydana gelmiştir” (Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği*, 67) Örneğin el-Kevâkibî'nin, Sa'dî'nin el-Beydâvî üzerine yazdığı hâşiyeye bir hâşiye yazdığını ve eserini tefsir dersi işlerken kaleme aldığını ifade ettiği bildirilmiştir. (Hakan Uğur, “Konya Yusufâğa ve Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Bazı Beydâvî Hâşiyeleri”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, ed. Bilal Gökür v.dğr. (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011), 435-436; Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği*, 67) “Medrese eğitimi sırasında talebe, hoca ile okuyacağı metni/kitabı satır aralıkları fazla ve marjları (hamişleri) geniş bir biçimde yazar, derse hazırlanırken yapabilirse ulaşabildiği kaynaklardan notlar, açıklamalar düşer, ders sırasında hocanın yaptığı açıklamaları da uygun bir şekilde kaydeder” (İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 23)

¹³⁹ Ketebe Kaydı /İstinsah Kaydı /Ferağ Kaydı yahut Hard el-Metn: “Bu bölümde yazmanın istinsah tarihi, müstensihî, istinsah yeri kaydedilir. Bazı yazmalarda bu bölümde müellif adı ve kitap adı, telif tarihi de verilir. Müstensih adından önce "el-fakîr" "el-hakîr" gibi tevazu sıfatları da kullanılır” (<http://www.yazmalar.gov.tr/sayfa/yazma-kitaplar/9>) (20.08.2017)

hürleri bulunmaktadır.¹⁴⁰ Süleymâniye Medresesi Vakfiye kayıtlarında ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Medâris-i Hâkâniyyeye lazım olup fermân-ı padişahıyla müderris efendilere verilen kitapların beyanıdır: ‘6. Tîbî ve 21. Mişkât-i Tîbî (...)’ Yekunu cem’an 55 aded, tarih 973”¹⁴¹ Kanuni Vakfiyesi sonuna ilave edilen kitapların listesinde de “Tîbî 3 cilt” ibaresi yer almaktadır.¹⁴²

Futûhu'l-Ğayb'ın mukaddimesinde ifade edildiği üzere, et-Tîbî'nin haşiyeyi yazmasındaki en önemli faktör, gördüğü bir rüyadır. et-Tîbî haşiyeyi yazmadan evvel istihareye yatmış, ya uykunun hemen öncesinde yahut uykuya yeni daldığında Hz. Peygamber'i rüyasında görmüştür. Hz. Peygamber ona bir bardak süt ikram etmiş, et-Tîbî o sütü içmiş, ardından sütü Rasulullah'a uzatmış, Hz. Peygamber de süttten içmiştir.¹⁴³ Rüyada süt görme ile alakalı el-Buhârî'nin *Kitâbu't-Ta'bîr*'inde zikredilen üç hadis ile mukaddime-deki bu benzerlik ilgi çekicidir. Bu hadislerde peygamberimiz uykusunda iken ona süt dolu bir kadeh getirildiğini, Rasulullah'ın (bazı hadislerde tırnaklarından sızacak kadar) içtiğini, artanını da Hz. Ömer'e verdiği bildirilmiştir. Sahabiler rüyanın tabirini isteyince de Rasulullah onlara, “İlim ile” şeklinde cevap vermiştir. et-Tîbî'nin bu hadislerden mülhem olarak, kendisine Allah katından Peygamberimize verilen ilimden bir pay verildiğini düşündüğünü ve kitabını böylece yazmaya başladığını ifade edebiliriz.¹⁴⁴

Tabakât kitaplarında verilen bilgilere göre et-Tîbî, bu kitapta ez-Zemahşerî'nin Ehl-i Sünnet'e itiraz ettiği noktaları en güzel şe-

¹⁴⁰ Bkz. Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kunâ'ir-Rayb*, İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 384, 169^b; et-Tîbî, *Futûh*, İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr: 388, vr: 1^a.

¹⁴¹ Yasin Yılmaz, *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008), 278-279.

¹⁴² Yılmaz, *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, 280.

¹⁴³ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 1:611-612; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:523; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:144; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-Se'âde*, 2:102; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 8:240; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 277;

¹⁴⁴ el-Buhârî, “et-Ta'bîr”, 15, 16, 37. Mevzu ile alakalı olarak ayrıca bkz. Hidayet Aydar, “Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Bazı Rüyalari ve Yaptığı Rüya Yorumlarından Örnekler”, *EKEV Akademi Dergisi* 25/ (2005): 96.

kilde cevaplamıştır.¹⁴⁵ Bu kaynaklarda *Futûhu'l-Ğayb*'ın *el-Keşşâf*'ın en güzel haşiyelerinden birisi,¹⁴⁶ hatta en enfesi olduğu¹⁴⁷ ve *el-Keşşâf*'ın yalnızca bu haşiye ile birlikte okunması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Taşköprizâde Tîbî'nin tefsirini ve bu haşiyesini latif tefsirlerden biri olarak vasıflandırmaktadır.¹⁴⁹ İbn Hacer: “Bu kitabın (diğer kitaplara olan) üstünlüğünü onu mütalaa edenler bilir. Bu, büyük çaplı şerhlerden birisidir” demektedir.¹⁵⁰ Bilmen ise bu haşiye hakkında şunları söylemektedir:

“Bu haşiyesiyle *Keşşâf*'ın bihakkın inkişafına hizmet etmiştir. Bu haşiye, *Keşşâf*'taki vucûhu kırâati izah eder, hadislerin, rivâyetlerin derece-i sıhhatini gösterir, lügatleri tahlil ve tahkik ile mes'eleleri takrire çalışır; nükteleri, işaretleri tetkik ve tavzihte bulunur. Deniliyor ki ‘Tîbî'nin haşiyesi olmaksızın *Keşşâf*'ı okumak caiz değildir’ çünkü Tîbî merhum, Ehl-i Sünnet ulemasından olduğu cihetle *Keşşâf*'taki itizâl mes'elelerini tetkik ve tenkit eder, Zemahşeri'nin maksadını terviç [düşüncelerini yaymak] için ibareler arasında pek kapalı olarak i'rad ettiği Mu'tezile akidelerini bulup meydana çıkarır.”¹⁵¹

db | 241

Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşfi 'an Kınâ'ir-Rayb kitabının ismi üzerine düşünüldüğünde, manasının “Şüphe peçesini kaldırmada gaybın fetihleri” olduğu görülecektir. et-Tîbî'nin, *el-Kâşif* adlı kitabını yazmadan evvel bitirdiğini belirttiği bu kitabı “*el-Keşf 'an Kınâ'ir-Keşşâf*” ifadeleri ile tanımlaması ise oldukça ilgi çekicidir. Çünkü o, ifade kalıplarındaki eşleştirmede *el-Keşşâf*'ı karşılamak üzere “er-rayb” kelimesini tercih etmiştir. Kanaatimizce bu tercihin arkasında, *el-Keşşâf*'ta ez-Zemahşeri'nin Mu'tezile akidesine gizli biçimde yer verdiği kısımlar bulunması ve bu vesile ile önde gelen bazı Ehl-i Sünnet müfessirlerinin dahi fark etmeden Mu'tezilî akideye uygun bazı görüşleri benimsemesine yol açması yatmaktadır. Ez-Zemahşeri'nin Mu'tezile'den olduğunu sarahaten ve çekinmeden

¹⁴⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime (Uludağ)*, 2: 788-789; İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143; Bilmen, *Tabakâtu'l-Mufessirîn 2*, 397.

¹⁴⁶ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kınâ'ir-Rayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nr. 85, 1^a; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 277.

¹⁴⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 1:229; el-Kannevcî, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 373.

¹⁴⁸ el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 277.

¹⁴⁹ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'âde*, 2:101.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69.

¹⁵¹ Bilmen, *Tabakâtu'l-Mufessirîn 2*, 397. Ayrıca Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478.

söylemesi, Mu'tezilî akideyi alenen savunması gibi bazı hususları mesned alarak onun -en azından bazı hususlarda- gizli bir İ'tizâl gayesi gütmeye başladığını düşünenler varsa da;¹⁵² aksini gösteren pek çok hususun kitaplara yansımaları böyle bir düşünceyi nakzetmektedir. Nitekim tarihte el-Beydâvî'nin İ'tizâlî görüşlerden etkilenmesini eleştirmek üzere risâleler kaleme alınmış,¹⁵³ yalnızca bu husus üzerine yakın zamanda bir tez yazılmış, tezde, el-Beydâvî ve en-Nesefî tefsirlerine -fark etmeden- sirayet eden Mu'tezilî etkiler ortaya konmaya çalışılmıştır.¹⁵⁴

Futûhu'l-Ğayb, barındırdığı bunca güzelliklerin yanında bazı sıktıntılardan hâlî değildir. Kâtib Çelebî'ye göre haşiyenin istem dışı

¹⁵² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1482; Mesud Kaya, "el-Keşşâfta Gizli İ'tizâl: ez-Zemahşerî'nin Tefsir Mukaddimesi Üzerinden Halku'l-Kur'ân Tartışmaları", *AÜİFD* 56:1/ (2015): 113. Yukarıdaki kaynaklarda yer alan iddia, yalnızca ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'in girişinde kullandığı iddia edilen sözleri ve "Halku'l-Kur'ân" ile alakalı olsa da, bu iddiayı aynı mesnetlerle diğer başlıklara da taşımak mümkündür. Bu açıdan, *el-Keşşâfta* hiç gizli İ'tizâl bulunmadığını söylemek ciddi ve mesnetsiz bir iddia olacaktır. Nitekim dikkat edilecek olursa el-Fîrûzâbâdî'nin cevabı esasen, *el-Keşşâfta* gizli İ'tizâlin bulunmamasına değil, İbn Hallikân'ın da zikrettiği gibi "ez-Zemahşerî'nin eserinin okunmayacağından korkup *el-Keşşâfta* böyle bir değişikliğe gitmesi" üzerinedir. Bu bakımdan mevzunun, ez-Zemahşerî'nin mukaddimesi ve "Halku'l-Kur'ân" konusuna hasredilmesi şartıyla kabulü makul gözükmemektedir. Nitekim makalede de ifade edildiği üzere (Kaya, "el-Keşşâfta Gizli İ'tizâl", 112) et-Tîbî'nin kanaati de ez-Zemahşerî'nin böyle bir ifade kullanmadığı yönünde olmasına rağmen; (et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 1:616-617) o, el-Beydâvî, es-Sîrâfî ve İbnu'l-Muneyyir'in fark etmeden İ'tizâlî bir görüşü benimsediklerini/sessiz kaldıklarını ifade eden bir alıntı da yapabilmektedir. (Örneğin bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 4:543-544) Yine Kaya'nın da belirttiği gibi ez-Zemahşerî'nin eserinde İ'tizâlî fikirleri gizlice işlediğini bildiren pek çok eser vardır. Bkz. Ahmed b. 'Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye* (Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd, 1425/2004), 13:358-359; Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân* (Bejrût: Mu'essesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1046/1986), 6:4; Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1991), 232-234; Kaya, "el-Keşşâfta Gizli İ'tizâl", 109.

¹⁵³ Bunlar arasında bir yazı silsilesi başlattığı görülen; eş-Şâmî'nin, hocası es-Suyûtî'nin *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr*'ında el-Beydâvî'ye yönelttiği eleştirileri derlediği risâlesi *el-İthâf bi Temyîzi mâ Tebî'a fihî'l-Beydâvî Sâhibe'l-Keşşâfı* zikredilebilir. eş-Şâmî'nin risâlesine reddiye olarak Hocazâde Muhammed Vecîh el-İzmîrî'nin *İs'âfu'l-İthâf fi Mu'aveneti'l-Kâdî ve'l-Keşşâfı* yazmış, Murtazâ ez-Zebîdî'de bu iki eser üzerine *el-İnsâf fi'l-Muhâkemeti beyne'l-İs'âf ve'l-İthâf* adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil Kiraz, "Suyûtî'nin Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî'nin Risâleleri Bağlamında Beyzâvî Tefsiri ve İ'tizâl Tartışmaları", *UÜİFD* 19/2/ (2010): 155-185; Celil Kiraz, "Suyûtî'nin Beyzâvî Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî'nin Risâleleri Bağlamında Hz. Peygamber'in İsmeti, Fazileti ve Şefaati Tartışmaları", *UÜİFD* 20/1/ (2011):

¹⁵⁴ Bkz. Harun Abacı, *Beydâvî ve Nesefî'de İ'tizâl Etkilerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 53-200.

ortaya çıkan iki problemi vardır. Bunlardan birisi, eserin ibarelerinin sadece zahiri ilimlerin öğrenilmesiyle anlaşılmayacak derecede zor olmasıdır. Öyle ki bunları anlamak için müellifin zikrettiği bir takım özel şartlar vardır ve bunlar ancak büyük bir çaba ve gayretle elde edilebilir. Diğeri ise beyân ilminin inceliklerine gereğinden çok temas etmesidir. Böylelikle o, kitabın hacminin genişlemesine yol açmıştır.¹⁵⁵

et-Tîbî'nin bu eseri üzerine çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin telhisi bunlardan birisidir.¹⁵⁶ et-Teftâzânî, ibaresi zor bazı ilaveler de yapmak suretiyle bu eseri veciz bir şekilde¹⁵⁷ telhis etmiştir.¹⁵⁸ Kâtib Çelebî ve el-Edirnevî, telhisin Fetih suresinde kesilerek¹⁵⁹ 789 yılında tamamlandığını ifade etmiştir.¹⁶⁰ Ancak Bilmen, kitabın Yunus suresinin başına kadar olduğunu, ayrıca bir parçanın da es-Sâd suresinin başından el-Kamer suresine kadar olduğunu ifade etmektedir.¹⁶¹ Bu iki bilgi birleştirildiğinde şayet es-Sâd ile el-Feth sureleri arasındaki kısım aynı ise eserin el-Kamer suresine kadar devam ettiği söylenebilir. Ancak yazmalar incelendiğinde eserin Bilmen'in tarifine uygun şekilde yazıldığı, bu kısımlar haricinde herhangi bir cüzünün bulunmadığı görülmektedir.¹⁶²

el-Fâdil el-Yemenî Tîbî'nin kitabına ulaştıktan sonra eskiden yazdığı haşiyesini beğenmemiş ve yeni bir haşiyeye daha kaleme almıştır. el-Yemenî, *Tuhfetu'l-Eşrâf* adlı eserinin mukaddimesinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:¹⁶³

¹⁵⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478.

¹⁵⁶ et-Tîbî, *Futûh*, Reisülküttab, nr: 85, vr: 1^a; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 301-302.

¹⁵⁷ Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 135.

¹⁵⁸ Ebû'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmî'atu Ummu'l-Kurâ, 1424/2005), 12; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 301-302; Bilmen, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2:397.

¹⁵⁹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 301-302.

¹⁶⁰ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478.

¹⁶¹ Bilmen, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* 2, 398.

¹⁶² Örnek için Bkz. Sa'duddîn et-Teftâzânî, *Haşiyetu'l-Keşşâf*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Atıf Efendi, nr: 354; Carullah, nr: 204; Esad Efendi, nr: 234; Fazıl Ahmed Paşa, nr: 189; Murad Molla, nr: 289; Şehid Ali Paşa, nr: 256, 257; Turhan V Sultan, nr: 37; Yusuf Ağa, nr: 72.

¹⁶³ Özkan, el-Fâdil el-Yemenî'nin bu eserini Kutbuddîn er-Râzî'ye atfetmiştir ancak bu bir hatadır. Çünkü alıntı yaptığı kaynak olan *el-Fihrusu's-Şâmil* adlı eserde ilgili maddeyi hazırlayan şahıs, ya *Hediyetu'l-Ârifîn* adlı eserden istifade ederek böyle bir nispette bulunmuştur, (bkz. İsmâ'il Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn*, 2:163) yahut da Brockelmann'ın

Çok değerli muhakkik, allame Şerafuddîn et-Tîbî'nin -Allah şan ve şöhretini artırsın, ömrünü uzatsın- *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl* kitabı için (yaptığı) haşiyesini gördüğümde, bu haşiyenin; nükteler ve faydalarla dolu, kıymetli mücevherler kadar değerli ve derin manalar içerdiğini, *İnsâf* ve *İntisâf* sahiplerinin ve diğer faziletli ve şerefli imamların söylediklerini zikreden bir haşیه olduğunu fark ettim. Bu yüzden *Duraru'l-Esdâf fî Halli 'Akdi'l-Keşşâf* adlı kitabımdan başka kitap daha yazmak istedim. Onda iki kitapta zikredilen ince araştırmaları ve önemli nükteleri bir araya getirdim. Ayrıca musannifi imkânım ve gücüm nispetince (haksızlıktan) korumaya çalıştım.¹⁶⁴

“Allah zikrini güzelleştirsin, ömrünü uzatsın” ifadelerinden, Yemenî'nin, yazdığı bu iki kitabını et-Tîbî hayatta iken kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebî, Yemenî'nin ilk kitabı olan *Duraru'l-Esdâf fî Halli 'Akdi'l-Keşşâf*'ın ferağ kaydında, eserin 738 senesinin Safer ayında (et-Tîbî'nin vefatına beş yıl kala) ikmâl eylediğini not etmektedir.¹⁶⁵ Bu bilgi bizleri, ya Yemenî'nin 738 yılında et-Tîbî'nin *Futûhu'l-Ğayb* adlı eserine muttali olamadığı yahut da et-Tîbî'nin o dönemde henüz *Futûhu'l-Ğayb*'ı yazmadığı sonucuna götürmekte-

verilerine dayanarak malumat oluştururken Brockelmann'ın bu eseri madde başı yarak Yahyâ b. el-Kâsim el-Yemenî 'İmâdu'd-Dîn'e nispet ettiğini gözden kaçırmıştır. (bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab*, 5:219) Böylelikle Brockelmann'ın dizimine göre hemen Kutbuddîn er-Râzî'den sonra gelen ve sayfanın son satırlarında yer alan *Yahyâ b. el-Kâsim el-Yemenî 'İmâdu'd-Dîn'in "Tuhfetu'l-Eşrâf"* Kutbuddîn er-Râzî'ye nispet edilmiştir. Bu hata, başka hatalara da sebebiyet vermiş, Kutbuddîn er-Râzî'nin *el-Keşşâf* haşiyesi (Kâtip Çelebî'ye göre her babda yapılan bazı ufak eklemeler ve et-Tîbî'nin kullanmadığı kaynaklardan yapılan bazı alıntılar dışında Kutbuddîn er-Râzî'nin haşiyesi, et-Tîbî'nin hülasası görünümü veren bir eser olmakla birlikte bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1478) bir te'lif eser iken ihtisar olarak tanımlanmış, el-Aksarâyî'nin (ö. 859) bu eser üzerine yazdığı haşیه ihtisarin haşiyesi olarak nitelenmiştir. (bkz. Özkan, “Tîbî”, 126) Halbuki el-Edirnevî'nin bildirdiğine göre el-Aksarâyî, Nisâ suresinin sonuna kadar gelen haşiyesini, et-Tîbî, el-Çârperdî, el-Kutb, (Burada kastedilen şahıs Kutbuddîn er-Râzî yahut Kutbuddîn Şîrâzî olabilir. Çünkü her ikisinin de *el-Keşşâf*'a haşiyesi vardır) et-Teftâzânî, Ekmeluddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî'nin haşiyelerinden, es-Semîn el-Halebî'nin *İ'râb*'ı (*ed-Durru'l-Masûn* adlı kitap kastedilmektedir) ve diğer bazı kaynaklardan istifade ederek ortaya koymuştur. (bkz. el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 333)

¹⁶⁴ el-Fâdıl el-Yemenî, *Tuhfetu'l-Eşrâf fî Keşfi Ğavâmidi'l-Keşşâf*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 273, vr: 2^b.

"...ولما وقتت علي حواشي كتاب الكشاف عن حقائق التنزيل ودقائق المعاني والبيان والتأويل للعلامة الأفاضل المحقق شرف الدين الطيبي اطاب الله ذكره و اطال عمره ووجدتها مملوءة بانكت والفوائد مشحونة باللطائف الفرائد مذكورا فيها ما ذكره صاحب الانتصاف والانصاف وما ذكره غيرهما من فضلا الأيمة الاشراف وذلك من كتابي المسمى بدرر الاصداف في حل عقد الكشاف احببت ان اجمع كتابا آخر اجمع فيه ما ذكر في الكتابين من الابحاث اللطيفة والنكات الشريفة والتزم فيه الذب عن المصنف بقدر الوسع والامكان..."

¹⁶⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1480.

dir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi eserin Hâcî Tuğây b. 'Abdillâh tarafından 733 senesinde Tebriz'de yazılmış bir nüshasının elimizde bulunduğu düşünüldüğünde *Futûhu'l-Ğayb*'ın o dönemde mevcut olduğunu, Yemenî'nin bu eserden haberdar olmadığını, esere muttali olduğunda da 738-743 yılları arasında bir başka eser daha yazdığını göstermektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen, eser hakkında "*Futûhu'l-Ğayb* 6 ciltten müteşekkil, matbu bir haşiyedir" ifadelerini kullanmaktadır.¹⁶⁶ Bergamalı Cevdet Bey ise bilgiyi biraz daha ayrıntı vererek, bu eserin *Futûhu'l-Ğayb 'an Mevâdi'ir-Rayb* adıyla Mısır'da basıldığını ifade etmiştir.¹⁶⁷ Tüm çabalara rağmen eserin bu nüshasına ulaşamamıştır. *Futûhu'l-Ğayb*'ın 1986 yılında Irak'ta Dâru'l-Hurriyye li's-Sahâfeti ve't-Tabâ'a ve'n-Neşr'den bir baskısı çıkmıştır ancak bu baskıya da ulaşamamıştır. Son zamanlarda, *Futûhu'l-Ğayb*'ın çeşitli bölümleri farklı şahıslar tarafından el-Câmi'atu'l-İslâmiyye'de yüksek lisans ve doktora tezleri olarak çalışılmış, tahkik edilmiş ve yayına hazırlanmıştır. Sâlih 'Abdurrahmân Fâyiz, kitabın başından el-Bakara suresinin 117. âyetine kadar; 'Alî b. Hamîd b. Muslim es-Sinânî el-Cuhenî el-Bakara suresi 117. âyetinden surenin sonuna kadar; Hasen b. Ahmed Belğîs el-'Umarî Âlu 'İmrân suresini; Sâlih b. Nâsır en-Nâsır en-Nisâ ve el-Mâ'ide surelerini; Emced 'Alî Şâh el-En'âm suresini; Tâhir Mahmûd Muhammed Ya'kûb Yûnus suresi ile İbrâhîm suresi arasını; Muhammed el-Emîn b. el-Huseyn b. Ahmed eş-Şenkâtî el-Hicr ve Tâhâ sureleri arasını; 'Abdulkuddûs Râcî Muhammed Mûsâ el-Enbiyâ' ve eş-Şu'arâ' sureleri arasını tahkik etmiştir. Yakın bir zamanda ise, eser, bir heyet tarafından tahkikli bir şekilde neşredilmiştir.

2.1.6. *Mukaddime fî 'İlmi Hisâbi'l-Yed:*

Beyazıd Devlet Kütüphanesi Beyazıd Koleksiyonu 4503 numara bulunan eser, matematik öğrenmeye yeni başlayanlar için matematiğin temel işlemlerine dair kaleme alınmış bir risâledir. Mukaddime, iki kaide ve hatimedden oluşmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bilmen, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* 2, 398.

¹⁶⁷ Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 134.

¹⁶⁸ Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329/1911), 279-280; Kadri Hâfız Tûkân, *Turâsu'l-'Arabi'l-'İlmî fî'r-Riyâdiyyât ve'l-Felek* (Beyrût: Dâru's-Şurûk, ty), 434. Sâlih Zekî, eser hakkında şunları söylemektedir:

2.1.7. *et-Tefsîr li'l-Kur'âni'l-'Azîm*:¹⁶⁹

Bazı tabakât kitaplarında et-Tîbî'nin *el-Keşşâf* haşiyesi haricinde bir tefsir yazdığı ifade edilmişse de,¹⁷⁰ -günümüze ulaşmadığı için *Futûhu'l-Ğayb*'dan sonra yazılmış olması¹⁷¹ ve orta hacimli tefsirlerden olması (من الكتب المتوسطة)¹⁷² haricinde, elimizde esere ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2. et-Tîbî'ye Ait Olan Ancak Müstakil Bir Eser Niteliği Taşımayan Eserler

et-Tîbî ve eserleri hususunda yazılanlar incelendiğinde yazma halinde bulunan bazı eserlerin et-Tîbî'ye atfedildiği görülmektedir. Bu eserlerin bazıları onun meşhur eserlerinin bir bölümünün müstakil bir risâle haline getirilmiş şeklidir. Bazı eserlerin ise başka bir müellife ait olma ihtimali vardır. Bu durum, bir eserin müellife nispeti esnasında ne kadar dikkatli olunması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim bu sıkıntının pek çok eserde vuku bulduğu bilindiği için sorunun bertaraf edilmesi amacıyla İslâm geleneğinde hal tercemeleri, tabakât kitapları ve mevzuat-ı ulum kitapları yazılmıştır. et-Tîbî'ye ait olan şu eserlerde de mezkûr durumlar cereyan etmiştir:

“Tefsir-i Keşşâfa şerh yazan bu zatın, ‘Mukaddime fi ‘İlmi'l-Hisâb’ isminde tamamı 34 sayfadan ibaret olan bir risâlesi elimize geçmemiş olsa idi riyaziyata intisabı bile meçhul kalacaktı (...) Bu eserin elimize geçen bir nüshası Bilâl b. Mahmûd b. Rasûl namında bir zat tarafından 735 sene-i hicriyyesi Cemâdiye'l-Âhiresinin on yedinci Salı günü ikmâl edilmiştir (...) Mukaddime fi ‘İlmi'l-Hisâb, tarih-i riyaziyyat nokta-i nazarından pek mühimdir. Bu kitap, isminden de anlaşılacağı üzere, mübtediler için yazılmıştır. Derununda yalnız darb bahsinde ve kerrat cetvelinde a'dâd (sayılar) Erkâm-ı Hindiyeye ile gösterilmiş, diğer mahallerinde rakam isti'mâl olunmamıştır.” (Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiyye*, 279)

¹⁶⁹ Eserin tam olarak adını zikreden tek müellif Ednervî'dir. Bkz. el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 277.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:522; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1:143; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 8:240; el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 277; Ahmed Rif at Efendi, *Luğat-ı Târihiyye ve Cûgrâfiyye*, 4:260; Sami Bey, *Kâmûsu'l-A'lâm*, 4:3031.

¹⁷¹ İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2:69.

¹⁷² Sıddîk b. Hasen b. 'Alî b. Lutfillâh el-Huseynî el-Buhârî el-Kannevcî, *Ebcedu'l-Ulûm el-Veşyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâlil-'Ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 2:185.

2.2.1. Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ:

Türkiye’de eserin yazma halindeki bazı nüshaları bulunmaktadır.¹⁷³ el-Hânsârî’nin ifadelerine göre, et-Tîbî, bu eserini Allah’ın isimlerinden doksan dokuzunu şerh etmek için kaleme almış, bilhassa en mükemmel seçkileri yaparak ve en güzel notları düşerek eserini oluşturmaya çalışmıştır. Bu ilavelerde de çoğunlukla Şeyh Ebî'l-Kâsım el-Kuşeyrî es-Sûfî’den alıntı yapmıştır.¹⁷⁴ el-Hânsârî’nin bu şekilde tanıttığı eser hakkında Demirci önemli bir tespitte bulunmuştur. O, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye nr: 2880 nüshasının ferağ kaydında yazan: “Şerefüddin et-Tîbî’nin *Mişkât* şerhinden istihrac edilen (oradan çıkarılarak yazılan) *el-Esmâü'l-husnâ şerhi* Allah’ın yardımı ve tevfiki ile bitti. Bunu el-Fakir el-Hac Ömer İbnu'l-Hac Ahmed b. Halife yazdı”¹⁷⁵ ifadelerine dayanarak bu risâlenin ayrı bir eser olmadığı sonucuna varmıştır.¹⁷⁶

2.2.2. Tefsîru Âyeti (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ):

Müellife atfedilen¹⁷⁷ bu eser, Mevlânâ Müzesi’nde 2466 no’lu Mecmu’a içerisinde 14. sırada¹⁷⁸ ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Şehid Ali Paşa Koleksiyonunda’da 2725 no’da yer almaktadır. Özkan, bu risâlenin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Derviş Muhammed el-Kirmani adına kayıtlı olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁹ et-Tîbî’nin bu risâlesi yeni bir eser değil, mezkûr âyet hakkında “*Futûhu'l-Ğayb*”da yaptığı değerlendirmelerin risâle haline getirilmiş biçimidir.¹⁸⁰ Âyetin tefsirinde, “Mücerret iman kişiye fay-

¹⁷³ Nüshalar için Bkz. Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr: 2206; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2880; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusufâğa, nr: 42 Yu 7065/3.

¹⁷⁴ el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:100.

¹⁷⁵ et-Tîbî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ*, 57^a.

¹⁷⁶ Demirci, “Tîbî’nin *Mişkât* Şerhi”, 42.

¹⁷⁷ el-Fihrisu’ş-Şâmil, 1:389.

¹⁷⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu* (Ankara: M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1971), 2:383; *el-Fihrisu’ş-Şâmil*, 1:389.

¹⁷⁹ Özkan, “Tîbî”, XLI:126.

¹⁸⁰ Karşılaştırmız: et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 5:538-546 ile Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Tefsîru Âyeti (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ)*, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Mevlana Müzesi, nr. 2466, 80^a-82^a; Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Tefsîru Âyeti (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ)*

da verir mi?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu yüzden âyet ve tefsiri kelâm literatürü açısından önemlidir. Nitekim bu mecmu’ada pek çok âlimin (Kâdî el-Beydâvî, Emîr Hasen en-Nigârî, Molla Husrev, Kemâl Paşazâde, el-Fâdıl Muhammed es-Semerkindî, ez-Zemahşerî, et-Teftâzânî, Sâhibu’l-Keşf yani ‘Umar el-Fârisî, el-Fâdıl Dervîş Muhammed el-Kirmânî, Kara Çelebî ünvanıyla meşhur el-Fâdıl Muhyiddîn)¹⁸¹ aynı âyet hakkındaki yorumları bir araya getirilmiştir.

2.3. et-Tîbî’ye Aidiyetinde Şüphe Bulunan Eserler

2.3.1. *Kasîde*:

Ahlak ilmine dair 727/1327 tarihinde yazılmış olan eser,¹⁸² şu an elimizde yazma ve tek nüsha halinde bulunmaktadır. et-Tîbî’nin bir dilci olması göz önünde bulundurulduğunda, eserin ona ait olması muhtemel olmakla birlikte, ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Kâsım el-Vâsîtî et-Tîbî’ye ait olma ihtimali de vardır. Bu hususta şüphe uyandıran bazı noktalar şunlardır:

‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Kâsım el-Vâsîtî et-Tîbî’nin Şerafuddîn et-Tîbî’den daha önce yaşamıştır.

Müellifin ismi, *Kasîde*’nin başında ve sonunda açıkça zikredilmemiş, risâlenin başına yalnızca “قصيدة الطيبي”¹⁸³, “قصيدة الطيبي”¹⁸⁴ ifadeleri yazılmıştır.

Şerafuddîn et-Tîbî’nin hal tercemesi tabakât kitaplarında kayda değer bir yer işgal etmesine rağmen hiçbir kitapta kendisine böyle bir eser isnad edilmemiştir. Buna karşın ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Kâsım el-Vâsîtî et-Tîbî hakkında mezkûr kitaplarda çok az veri bulunmaktadır. Dolayısıyla eserin ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Kâsım el-Vâsîtî et-Tîbî’ye ait olma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerekir.

248 | db

(يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ 2725, 91^a-92^a), Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2725, 91^a-92^a.

¹⁸¹ Bkz. et-Tîbî, *Tefsîru Âye*, 85^b-97^a.

¹⁸² Özkan, “Tîbî”, XLI:126.

¹⁸³ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. ‘Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Kasîde*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2446, 1^b.

¹⁸⁴ et-Tîbî, *Kasîde*, 7^b.

2.3.2. Keşfu Bustâni'l-Ârifîn:

Türkiye kütüphaneleri veri tabanında¹⁸⁵ yapılan aramalar sonucunda Adana İl Halk Kütüphanesi 000948 no'da kayıtlı eser et-Tîbî'ye atfedilerek kataloglanmıştır. Bu nüshayı inceleyen Demirci, eserin et-Tîbî'ye ait olmadığını, bilakis İbn Melek'in (ö. 801/1399) *Meşâriku'l-Envâr*'ın şerhi olan *Mebâriku'l-Ezhâr* olduğunu tespit etmiştir.¹⁸⁶

2.3.3. Esmâu Ricâli'l-Mişkât:

Bu eser, et-Tîbî'nin talebesi olan Hatîb et-Tebrizî'ye aittir. *el-İkmâl li Terâcimi Ricâli'l-Mişkât* adlı kitabın sonunda et-Tebrizî eseri kendine nispet etmiş, tıpkı *Mişkât* gibi bu eseri de hocası et-Tîbî'ye okuduğundan bahsetmiştir. Dolayısıyla Brockelmann'ın et-Tîbî'ye nispet ettiği bu eser¹⁸⁷ ona ait değildir.

3. Hocaları ve Öğrencileri

3.1. Hocaları

Tabakât kitapları ve yazma eserlerde zikredilen hususlar hariç, et-Tîbî'nin hocaları ve yetiştirdiği talebeleri hakkında doyurucu bir malumata sahip olunamamaktadır. Bu kısıtlı bilgi alanı içerisinde, et-Tîbî'nin ilim aldığı -ikisini bizim tespit ettiğimiz- beş hocası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ebû Hafs es-Suhreverdî'dir. O, *el-Keşşâf* şerhinde Ebû Hafs es-Suhreverdî'den “Şeyhimiz” diyerek bahsetmektedir.¹⁸⁸ Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi iki müellifin vefat tarihleri arasındaki büyük fark, aralarında hoca-talebe ilişkisi yaşanması ihtimalini büyük oranda zayıflatmaktadır. Eser hakkında incelemelerde bulunan Cemîl Benî 'Atâ, müelliflerin vefat tarihleri arasındaki bu farka dikkat çektikten sonra “et-Tîbî'nin doğum tarihinin bilinmemesi” ve “kaç yıl yaşadığına dair bir malumat olmaması”na dayanarak kesin bir yargıda bulunmanın uygun olmadığını, bazı hal tercemesi yazarlarının işaret ettiği bu bilginin doğru olabi-

¹⁸⁵ Bkz. www.isam.org.tr

¹⁸⁶ Demirci, “Tîbî'nin Mişkât Şerhi”, 41.

¹⁸⁷ Brockelmann, *GAL*, 6:238-239.

¹⁸⁸ Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kınâ'i'r-Rayb (Fâyiz)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, el-Memleketu's-Su'ûdiyye el-Câmi'atu'l-İslâmiyye 1413), 16 (Burada zikredilen bilgiler diğer matbu nüshada yer almamaktadır. Diğer nüshada ayrıca bkz. et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 1:120-121; 6:660, 670); es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1:523; el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 3:100.

leceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte o, hal tercemelerinde yer alan bu bilginin, et-Tîbî'nin es-Suhreverdî'nin talebesi olmasını zorunlu kılmadığını da ifade etmektedir. Çünkü bu kitaplarda et-Tîbî için "ذکر فی شرحه علی الکشاف أنه أخذ عن أبي حفص السهروردي" ifadeleri yer almaktadır ve Cemîl Benî 'Atâ'ya göre bu ifadeler et-Tîbî'nin es-Suhreverdî'nin talebesi olduğu hükmüne varmayı gerektirmez. Çünkü et-Tîbî tasavvufta es-Suhreverdî'nin tarikatına müntesip olduğu için "شیخنا" ifadesini kullanmış olabilir. et-Tîbî, es-Suhreverdî'den alıntı yaptığı bazı yerlerde de onun 'Avârifu'l-Me'ârif adlı kitabından nakilde bulunmuştur. Dolayısıyla bu da onun es-Suhreverdî'nin talebesi olarak algılanmasına yol açmış olabilir.¹⁸⁹ et-Tîbî'nin tasavvufi eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, onun, tasavvufta çokça bilinen bir uygulama olan Üveysilik¹⁹⁰ yoluyla es-Suhreverdî'nin maneviyatından ilim aldığına işaret ettiği, bu yüzden "شیخنا" ifadesini kullandığı düşünülebilir.

(Düşük bir ihtimalle olsa da) et-Tîbî'nin bir diğer hocası, el-Beydâvî'nin (ö. 685) talebesi olan el-Çârperdî'dir (ö. 746/1346).¹⁹¹ el-Çârperdî, büyük bir Şâfiî fakihi ve dil alimidir. Arrân yöresinin bir yerleşim merkezi olan Çârperd'de doğmuş, daha sonra Tebriz'e yerleşmiş, burada ilim tahsil etmiştir. *el-Keşşâf* üzerine yapılmış 10 ciltlik bir haşiyesi vardır.¹⁹² el-Çârperdî ve et-Tîbî'nin Tebriz'de yaşamış olduğu düşünülürse, aralarındaki bu hoca-talebe ilişkisi çok büyük ihtimalle Tebriz'de vuku bulmuştur.

¹⁸⁹ Cemîl Benî 'Atâ, "Dirâse", *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kunâ'ir-Rayb*, 1:120-121.

¹⁹⁰ Üveysilik şu şekilde tanımlanmıştır: "1. Manevi, ruhani terbiye. Herhangi bir şeyhe bağlanmadan, doğrudan Hz. Peygamber'in ruhu ve maneviyatı tarafından irşat ve terbiye edilen veliler. 2. Daha önce yaşamış ve ölmüş bir velinin ruhaniyeti tarafından terbiye edilen ve bu yüzden zahirde herhangi bir şeyhi bulunmayan veliler (...)" Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2001), 369. Üveysilik ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Cahid Haksever, "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu", *Bir Dini Tecrübe Çeşidi Olarak Üveysiliğin Epistemik Değeri: Turhal Şeyhi Mustafa Efendi Örneği* (Tokat, 25-26 Eylül 2014), .

¹⁹¹ es-Subkî, *Kitâbu't-Tabakâti's-Şâfi'iyeti'l-Kebîr*, 10:76. Cemîl Benî 'Atâ, (ihtimal dahilinde görmekle birlikte) et-Tîbî'nin, büyük ihtimalle Çârperdî'nin talebesi olmadığını düşünmektedir. et-Tîbî'nin hocası es-Suhreverdî ve el-Kâşî'den bahsederken "شیخنا" ifadesini kullanırken; el-A'râf 7/143 ayetinin tefsirinde -tahkikte Çârperdî'nin beyti olduğu söylenen şii-ri-, Çârperdî'nin adını dahi anmadan "Bazı Ehl-i Sünnet (âlimleri şöyle) cevap vermiştir" şeklinde nakletmesi de Cemil Benî 'Atâ'nın kanaatini güçlendiren bir argümandır. et-Tîbî, *Futûh* (Dubeyy), 6:564.

¹⁹² Mehmet Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 230.

et-Tîbî'nin bir diğer hocası, Demirci'nin *el-Kâşif* üzerine yaptığı tez vesilesi ile açığa çıkmıştır. Demirci, et-Tîbî'nin bir hadis şerhinde açıkça “Şeyhim ‘Abdurrahmân el-Efdalî’yi şöyle derken işittim...”¹⁹³ ifadelerini kullandığını tespit etmiştir. Bu bakımdan Demirci, et-Tîbî üzerine şu ana kadar zikredilmeyen bir hususu gün yüzüne çıkarmış olmaktadır.¹⁹⁴ Tabakât kitaplarında ‘Abdurrahmân el-Efdalî’nin adı “Tâcuddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Efdaliddîn Ebî Hâmid et-Tebrizî el-Efdalî eş-Şâfi’î” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁹⁵ ez-Zehebî onun Tebriz’in şeyhi olduğunu, önder (imâm), örnek, zikre değer şahsiyetlerden biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶ Kaynaklarda el-Efdalî’nin vefatı hakkında 718¹⁹⁷ ve 719¹⁹⁸ olmak üzere iki ayrı tarih verilmiştir. Bu hususta ez-Zehebî’nin iki ayrı eserinde iki farklı tarih vermesi ilginçtir. ‘Abdurrahmân el-Efdalî 661 senesinde¹⁹⁹ Tebriz’de doğmuş, ihtiyaç dolayısıyla bir süreliğine Şam’a gitmiş, sonrasında Arapça eğitimi için tekrar Tebriz’e dönmüştür.²⁰⁰ Vaaza düşkün bir âlim olduğu, vaazlarında Moğol veziri Raşîduddîn’i²⁰¹ çokça ta’nen eden demeçler verdiği, onun itikadını kınadığı, Tebriz halkı üzerindeki etkisinin fazla olmasından ötürü Raşîduddîn’in ona gücü yetmediği dile getirilmiştir.²⁰² ‘Abdurrahmân el-Efdalî’nin,²⁰³ bir şahıs olduğu ifade edilmektedir. İbn Hacer ez-Zehebî’nin: “Babası ve ço-

¹⁹³ et-Tîbî, *el-Kâşif* (Hindâvî), 5:1699.

¹⁹⁴ Demirci, “Tîbî’nin Mişkât Şerhi”, 39.

¹⁹⁵ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân ez-Zehebî, (*Zuyûl*) *el-İber fî Haberi men Ğaber* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1405/1985), 4:49; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’-Zeheb*, 8:89.

¹⁹⁶ İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’-Zeheb*, 8:89.

¹⁹⁷ ez-Zehebî, (*Zuyûl*) *el-İber*, 4: 49; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’-Zeheb*, 8:89.

¹⁹⁸ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân ez-Zehebî, *el-İlâm bi Vefeyâti’l-A’lâm* (Beyrût: Dâru’l-Fikr/Dâru’l-Fikri’l-Mu’âsır, 1412/1991), 303; İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:341-342.

¹⁹⁹ Sirâcuddîn Ebû Hafs ‘Umar b. ‘Alî b. Ahmed eş-Şâfi’î el-Mısrî İbnu’l-Mulakkîn, *el-İkdu’l-Muzheb fî Tabakâti Hameleti’l-Mezheb* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417/1997), 385; İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:341.

²⁰⁰ İbnu’l-Mulakkîn, *el-İkdu’l-Muzheb*, 385.

²⁰¹ Zikredilen şahıs İlhanlı vezirlerinden Raşîduddîn Fadlullâh el-Hemedânî’dir. Tabip, âlim ve tarihçi olduğu bilinen Raşîduddîn, hekimlikle uğraşan bir Yahudi ailesinin çocuğu olup, otuz yaşlarında iken İslamiyet’i benimsediği rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Reşîduddin Fazlullah-ı Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 19-21.

²⁰² İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:341-342. İbn Hacer, Raşîduddîn’in felsefi bir tefsir yazdığını, sonrasında kendisine ilhad isnad edildiğini ve ölümünden sonra da müellefatının yaktırıldığını ifade etmiştir. (İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 3:232) Hocasının takındığı bu tutum, akla, et-Tîbî’nin felsefeye karşı tavır almasında hocasının da etkili olduğu ihtimalini getirmektedir.

²⁰³ İbnu’l-Mulakkîn, *el-İkdu’l-Muzheb*, 385.

cuklarının hacı oldukları (haberi) bize ulaşmıştır. Bu yüzden biz de onu ziyarete gittik” dediğini aktarmaktadır.²⁰⁴ Orta yaşlarda iken,²⁰⁵ hac dönüşü Bağdat’ta 719 senesinin Ramazan²⁰⁶/Safer²⁰⁷ ayında vefat etmiştir.²⁰⁸

Demirci’nin ifade ettiği hususun bir benzerine *Futûhu’l-Ğayb*’da da rastlanmaktadır. et-Tîbî, eserinde Bahâ’uddîn el-Kâşî için “وجدت وحقته شيخى وشيخى الإمام المغفور بهاء الدين تغمده الله بغفرانه” “Efendim ve Şeyhim (olan) mağfur İmâm Bahâ’uddîn’in hattıyla (yazılmış olarak) - Allah ona merhametiyle muamelede bulunsun- (...) buldum” ifadelerini kullanmaktadır.²⁰⁹ el-Kâşî’nin eserini tahkik eden el-Bâlî ve Habîb, kullandıkları asıl nüshanın, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu 213 no’lu nüsha olduğunu ve tefsirin hattının et-Tîbî’ye ait olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁰ Yazmanın 1^a sayfasında, muhakiklerin ifade ettikleri gibi tefsirin et-Tîbî hattıyla yazıldığını ve eserin sonunda müellifin icazetinin bulunduğunu ifade eden bir ibare yer almaktadır. Eserin sonunda “حرره أضعف عباد الله وأخوهم إلى” “غفرانه الحسين بن عبدالله بن محمد الطيبي حامداً ومصلياً” ifadeleri yer almaktadır.²¹¹ Bir sonraki sayfada ise Bahâ’uddîn el-Kâşî’nin et-Tîbî’ye verdiği icazet metni bulunmaktadır.²¹² Muhtemelen okunması zor bir metin olması sebebiyle icazetten sonraki iki sayfada ufak farklılıklarla birlikte icazet metni tekrar yazılmıştır.²¹³

et-Tîbî’nin hocalarından bir diğeri de Emînuddîn eş-Şerefsâhî’dir. Eserde geçen “ [له] أمين الدين” ifadelerinden hareketle tespit ettiğimiz bu şahıs hakkında tabakât kitaplarında herhangi bir malumata rastlayamadık.

Demirci, et-Tîbî’nin “Fahruddîn el-Mâlikî et-Tilimsânî bize şiir okudu”²¹⁵ ifadelerini delil alarak, et-Tilimsânî’yi de et-Tîbî’nin hoca-

²⁰⁴ İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:342.

²⁰⁵ ez-Zehabî, (*Zuyûl*) *el-İber*, 4:49; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’-Zeheb*, 8:89.

²⁰⁶ ez-Zehabî, (*Zuyûl*) *el-İber*, 4:49.

²⁰⁷ İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 2:342.

²⁰⁸ İbn Hacer, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 3:232.

²⁰⁹ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 11:52.

²¹⁰ Bahâ’uddîn Hayder b. ‘Alî b. Hayder el-Kâşî, *el-Mu’temedu mine’l-Menkûl fî mâ Ūhiye ilâ’r-Rasûl*, (Riyâd: Mektebetu Tevbe, 1420/2000), 1:12.

²¹¹ el-Kâşî, *el-Mu’temed*, 194^b.

²¹² el-Kâşî, *el-Mu’temed*, 195^a.

²¹³ el-Kâşî, *el-Mu’temed*, 195^b-196^a.

²¹⁴ et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 9:342. et-Tîbî hocasından et-Tîbî, *Futûh (Dubeyy)*, 7:474’de de alıntı yapmakta, ancak “شيخى” ifadesini yalnızca burada kullanmaktadır.

²¹⁵ et-Tîbî, *el-Hulâsa*, 126.

larından addetmiştir. Lakin bir âlimin bir şairden şiirini dinlemesi, kanaatimizce onun talebesi olduğu anlamına gelmez. Bu açıdan et-Tilimsânî'yi et-Tîbî'nin hocalarından görmek doğru olmayacaktır.

3.2. Öğrencileri

et-Tîbî'nin yetiştirdiği talebeler incelendiğinde birkaç şahıs göze çarpmaktadır. Hatîb et-Tebrizî bunlardan birisidir. et-Tebrizî *el-İkmâl li Terâcimi Ricâli'l-Miškât* adlı eserinin sonunda et-Tîbî'yi “şeyhim” ve “dostum” olarak tavsif etmiş, *el-Miškât* ve *el-İkmâl li Terâcimi Ricâli'l-Miškât* eserlerini ona arz ettiğini bildirmiştir.²¹⁶

Daha önce ifade edildiği gibi et-Tîbî'nin *et-Tibyân* adlı eserini şerh eden 'Ali b. 'Îsâ da et-Tîbî'nin talebelerindendir.²¹⁷ 'Ali b. 'Îsâ, yazdığı bu şerhte, bedî', beyân ve me'ânî ilimlerini öğrenmek için türlü sıkıntılara katlandığını, belde belde dolaştığını, arkadaşlarını terk ettiğini, yazılmış kitapları incelediğini, bu ilimlerde öne çıkmış âlimlerin sohbetlerine aşırı sevgi beslediğini anlatmış, et-Tîbî'nin *et-Tibyân* adlı kitabını gördükten sonra artık bunlara bir son verdiğini ifade etmiştir. Ona göre bu kitap, bu ilim dalında yazılmış pek çok kitapı içermektedir. O, *Futûhu'l-Ğayb*'ın miftâhı olarak tavsif ettiği bu kitabı et-Tîbî'ye okuduğunu da bildirmektedir.²¹⁸

Hatîb et-Tebrizî ve 'Ali b. 'Îsâ gibi *Keşfu'l-Keşşâf* adlı *el-Keşşâf* haşiyesi yazarı 'Umar el-Fârisî'nin (ö. 745) de et-Tîbî'nin talebesi olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgi, onun haşiyesinde pek çok yerde kullandığı “قال شيخنا الفاضل الطبيي” ifadelerinden açığa çıkmıştır.²¹⁹

²¹⁶ فرغت من تصنيفه يوم الجمع عشرين رجب الحرام سنة أربعين وسبعمائة من جمعه وتهذيبه وتشذيبه وأنا أضعف العباد الراجي إلى عفو الله تعالى وغفرانه محمد بن عبيد الله الخطيب بن محمد بمعاونة شيخه ومولاي سلطان المفسرين وإمام المحققين شرف الملة والدين حجة الله على المسلمين الحسين بن عبد الله بن محمد الطيبي متعمم الله بطول بقائه ثم عرضته عليه كما عرضت المشكوة فاستحسنه كما استحسنها واستوجادها والحمد لله رب العالمين وصلوة والسلام على محمد وآله الطيبين الطاهرين في كل وقت وحين وأصحابه أجمعين

Allah'ın af ve mağfiretini dileyen aciz bir kul olan ben, Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Hatîb b. Muhâmmmed, şeyhim ve dostum olan, müfessirlerin sultanı, âlimlerin önderi, şeriat ve dinin şerefi, Allah'ın Müslümanlar için (gönderdiği) bir hüccet, el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî'nin yardımıyla -Allah onu uzun ömürle nimetlendirsın- (bu) kitabın yazımını, derlenmesini, gözden geçirmesini ve düzenlemesini 740 yılında, Recep ayının 20. günü olan Cuma günü tamamladım. Ardından tıpkı *el-Miškât*'ta olduğu gibi bu kitabı da ona arz ettim. O da tıpkı kitabı *el-Miškât*'ı uygun bulup onayladığı gibi, bu kitabı da güzel buldu. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur... Salât-u Selâm, her daim Hz. Muhammed, onun temiz ve güzel ailesi ve tüm ashabı üzerine olsun... (et-Tîbî, *el-Kâşif* (Muhibbullâh tahkiki mukaddimesinin dipnotunda), 1:11)

²¹⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, 1:341.

²¹⁸ el-Erdebilî, *Hadâ'iku'l-Beyân*, Fatih, nr. 4603, vr. 1^b-2^a.

²¹⁹ Cemîl Benî 'Atâ, “Dirâse”, *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf 'an Kinâ'ir-Rayb*, 1:125.

Nitekim vefat tarihleri arasındaki yakınlık da bu bilgiyi doğrular mahiyettedir.

et-Tîbî'nin talebeleri arasında zikredilen bir diğer şahıs ise meşhur el-Buhârî şârihi el-'Aynî'nin hocalarından olan²²⁰ İsa b. el-Hâs es-Surmârî/Surmâvî'dir. Nitekim el-'Aynî de 'Umde'sinde شيخ شيعي ifadesini kullanarak et-Tîbî'ye çokça atıfta bulunmuştur.²²¹

Sonuç

Şerefüddîn et-Tîbî İslâm coğrafyasında yaşamış, İslâmî literatüre önemli katkıları olmuş önemli bir âlimdir. İsmi Hasan ya da Huseyn olması hususunda yaşanan tartışmalar kendisine ait el yazmaları vesilesi ile sona erdirilmiştir. Buna göre yazarın açık ismi Huseyn b. 'Abdillah b. Muhammed et-Tîbî'dir. et-Tîbî et-Tîb adlı beldede dünyaya gelmiş, ardından da -büyük ihtimalle- Tebriz ilinde hayatını sürmüştür. et-Tîbî ile benzer nispetlere sahip bulunması, et-Tîbî'ye ait eserleri tespit ederken çok dikkatli olmayı gerektirmektedir. Örneğin çağdaş bir çalışmada et-Tîbî'ye ait eserler arasında zikredilen *Kasîde* adlı risalenin 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Kâsım el-Vâsıtî et-Tîbî'ye ait olma ihtimali asla gözden kaçırılmamalıdır. Müellifin adı hususunda da bir kısmı hatalı pek çok kitap künyesi yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu örnek, yazarların ve kitapların isimleri ve kitapların yazarlara nispeti hususunda genel manada çok titiz davranılması gerektiğini açıkça göstermektedir. et-Tîbî'nin ailesi hakkında tabakât kitaplarında fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. *Futûhu'l-Ğayb* vesilesi ile et-Tîbî'nin ana-baba bir bir kardeşi olduğu, bu kişinin de Bundûka adlı bir Avrupa şehrine gittiği, bu esnada papazlar arasında yaşanan Hz. İsa'nın ref'i tartışmalarına şahit olduğu öğrenilmektedir. Eserlerinde ve bilhassa *Futûhu'l-Ğayb*'da yaptığı tercihler, et-Tîbî'nin fıkhîta Şâfiî, itikatta Eş'arî olduğunu düşündürmektedir. Eserlerin matbu ve yazma nüshalarının kronolojik incelemesi sayesinde et-Tîbî'nin yazdığı ilk eserlerin *et-Tibyân* ve *Hadâiku'l-Beyân* olduğu görülmektedir. *et-Tibyân* ve *Hadâiku'l-Beyân*'dan sonra *Futûhu'l-Ğayb*'ın ardından da *el-Kâşif*'in yazıldığı açıkça gözükmektedir. et-Tîbî'nin yazdı-

²²⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 10:131; Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, "Dirase", *Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 1: 7; Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedruddîn el-'Aynî ve Eseruhû fî 'İlmi'l-Hadîs* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1304), 166; Demirci, "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri", 244.

²²¹ Demirci, "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri", 244. Örnekler için bkz. el-'Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 20:226; 21:378; 22:148, 305; 23:420; 24:259, 330; 25:50, 131, 154, 170.

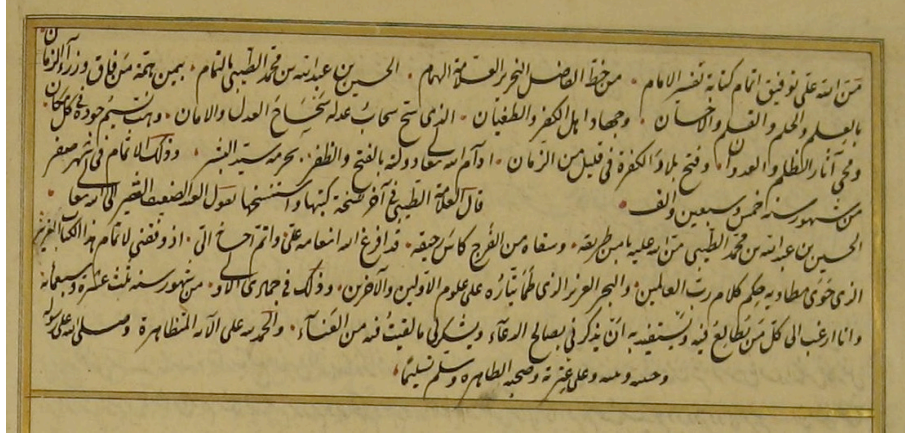
ğî tefsirin *Futûhu'l-Ğayb*'dan sonra yazıldığı bilinmekle beraber *el-Kâşif*ten önce ya da sonra yazıldığını gösteren net bir argüman yoktur. Ancak müellifin ifadeleri (bkz. dipnot 121) tefsirinin *el-Kâşif*ten sonra yazıldığını ihsas ettirmektedir. Bunlar haricindeki eserlerin yazım tarihleri hakkında net değerlendirmelerde bulunmak pek mümkün değildir.

Araştırma esnasında ortaya çıkarılan et-Tîbî hatlı nüshalar, müellifin ismini doğru tespit etmemize imkan tanımıştır. Bu nüshaların bize sunduğu fayda bu bilgi ile sınırlı değildir. et-Tîbî'nin elinden çıkma *el-Keşşâf* yazmalarını hamisinde *Futûhu'l-Ğayb*'ın nüvelerini barındıran notlar bulunmaktadır. Yine doğum tarihi hakkında bilgi sahibi olamadığımız müellifin H. 699 tarihinden daha önceki bir zamanda öğrenciliğe başladığı, en az 709 yılına kadar da öğrencilik yaptığını öngörmek mümkündür.

et-Tîbî üzerine yaptığımız bu araştırma vesilesi ile et-Tîbî'ye atfedilen *Tefsîru Âyeti* (هل ينظرون إلا أن تأتيهم الملائكة) adlı eserin müstakil bir eser olmadığı, ilgili ayetin *Futûhu'l-Ğayb*'da yer alan kısmının ayrıca bir risale haline getirildiği tespit edilmiştir. Yine *Futûhu'l-Ğayb*'da yapılan incelemeler sonucunda et-Tîbî'nin daha önceki literatürde zikredilmeyen iki hocası (Bahâ'uddîn el-Kâşî ve Emînuddîn eş-Şerefşâhî) daha ortaya çıkarılmıştır.

Ekler:

Fazıl Ahmed Paşa 119 Ketebe Kaydı

Fazıl Ahmed Paşa 132 Zahriye

Fazıl Ahmed Paşa 213 İcazet Metni (solda) ve Ketebe Kaydı (sağda en altta)

258 | db

Kaynakça

- Abacı, Harun. *Beydavi ve Neseî'de İtizal Etkilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Ahmed Rif at Efendi, Yağlıkçızade. *Luğat-ı Târihiyye ve Cûğrâfiyye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300.
- Asım Efendi, Ahmed. *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1304.
- Aydar, Hidayet. "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Bazı Rüyalari ve Yaptığı Rüya Yorumlarından Örnekler". *EKEV Akademi Dergisi* 25/ (2005): 89-102.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Tarihte Tebriz*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Barthold, Wilhelm. "Azerbaycan ve Ermenistan". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/14/ (1963): 77-87.
- Bilgin, Mustafa. *Tefsirde Mu'tezile Ekolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1991.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği, 1960.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte Der Arabischen Literatur (Târîhu'l-Edebi'l-Arab)*. Kâhira: Dâru'l-Me'ârif, 1983.
- Cevdet Bey, Bergamalî. *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2002.
- Demirci, Selim. "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (2015): 233-260.
- Demirci, Selim. *Tîbî'nin Mişkât Şerhi ve Hadis Literatüründeki Yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Alî b. Ahmed. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. Kâhira: Mektebetu Vehbe, 1415/1994.
- el-'Aynî, Bedruddîn. *Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- el-Bağdâdî, Safiyyuddîn 'Abdulmu'min b. 'Abdilhakk. *Merâsidu'l-İttılâ' 'alâ Esmâ'il-Emkineti ve'l-Bikâ'*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1373/1954.
- el-Cessâs, Ebû Bekr. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabiyyi, 1405.
- el-Curcânî, Ebû'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf. *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadîs*. İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1983.
- el-Ednervî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. Medînetu'l-Munevvera: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997.
- el-Endelusî, Ebî 'Ubeyd 'Abdullâh b. 'Abdil'azîz el-Bekrî. *Mu'cemu mâsta'cem min Esmâ'il-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1403.
- el-Erdebîlî, 'Alî b. 'İsâ. *Hadâ'iku'l-Beyân fî Şerhi'l-Tibyân*. Fatih, 4603: 1b-229a. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- el-Fihrisu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabiyyi'l-Mahtût 'Ulûmu'l-Kur'ân ve Mahtûtâtut-Tefsîr ve 'Ulûmuh. 'Ammân: el-Mecme'u'l-Meleki li Buhûsi'l-İslâmiyye, 1989.
- el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît* Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987.
- el-Habeşî, 'Abdullâh Muhammed. *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî Mu'cemu Şâmilî'l-Esmâ'il-Kutubi'l-Meşrûhati fî Turâsi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhuhâ*. Ebûdâbi: el-Mecme'atu's-Sekafi, 1425/2004.
- el-Hamevî, Yâkût b. 'Abdillâh. *el-Mufteriku Vad'an ve'l-Mufteriku Sak'an*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1406/1986.
- el-Hamevî, Yâkût b. 'Abdillâh. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ty.
- el-Hânsârî, Mirzâ Muhammed Bâkır el-Müsevî. *Ravdâtu'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ'i ve's-Sâdât*. Tehrân: Mektebetu İsmâiliyyân, 1390.

- el-Hâzimî, Muhammed b. Mûsâ. *el-Emâkin ev Mâ İttefeka Lafzuhû ve İfteraga Musemmâhu mine'l-Emâkine* Riyâd: Dâru'l-Yemâme, 1415.
- el-Himyerî, Muhammed b. 'Abdilmun'im. *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. Beyrût: Mektebetu Lubnân, 1975.
- el-Hulvânî, Fâtin Hasen 'Abdurrahmân. *el-Îmâmu'l-Hâfizu Şerafuddîn Huseyn b. 'Abdillâh et-Tîbî ve Menhecuhû fî Kitâbihî'l-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1419/1998.
- el-Kalkaşendî, Ahmed b. 'Alî. *Subhu'l-Aşâ fî Sinâ'ati'l-Înşâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- el-Kannevcî, Siddîk b. Hasen b. 'Alî b. Lutfillâh el-Huseynî el-Buhârî. *Ebcedu'l-'Ulûm el-Veşyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâlî'l-'Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- el-Kannevcî, Siddîk b. Hasen b. 'Alî b. Lutfillâh el-Huseynî el-Buhârî. *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âsiri't-Tirâzi'l-Âhiri ve'l-Evvel*. Beyrût: Dâru İkra', 1983.
- el-Kârî, 'Alî. *Mirkâtu'l-Mefârih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- el-Kâşî, Bahâ'uddîn Hayder b. 'Alî b. Hayder. *el-Mu'temedu mine'l-Menkûl fî mâ 'ûhiye ilâ'r-Rasûl*. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 213: 1b-196b. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- el-Kâşî, Bahâ'uddîn Hayder b. 'Alî b. Hayder. *el-Mu'temedu mine'l-Menkûl fî mâ 'ûhiye ilâ'r-Rasûl*. Riyâd: Mektebetu Tevbe, 1420/2000.
- el-Konevî, Hafız el-İsmail. *Hâşiyetu'l-Konevî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ty.
- el-Kummî, el-'Abbâs. *el-Kunâ ve'l-Elkâb*. Tahrân: Mektebetu's-Sadr, 1429.
- el-Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*. Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423/2003.
- el-Leknevî, Muhammed 'Abdulhayy. *Zaferu'l-Emânî fî Muhtesari'l-Curcânî*. Haleb: Mektebetu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafâ. *Târîhu 'Ulûmî'l-Belâğâ ve't-Ta'rîfu bi Ricâlihâ*. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1369/1950.
- el-Merğînânî, Burhânuddîn 'Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*. Kâhira: Dâru's-Selâm, 1420/2000.
- el-Yemenî, el-Fâdil. *Tuhfetu'l-Eşrâf fî Keşfi Ğavâmidî'l-Keşşâf*. Murad Molla, 273:1a-454a. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Umar b. el-Hasen b. el-Huseyn Fahrüddîn. *Mefârihu'l-Ğayb*. Beyrût: Dâru 'İhyâ'it-Turâsi'l-'Arabiyyi, 1420.
- es-Sâğânî, Ebû'l-Fedâ'il Radiyyuddîn el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen. *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sile li Kitâbi Tâci'l-Luğâ ve Sihâhi'l-'Arabiyye*. Kâhira: Matba'ati Dâri'l-Kutub, 1970.
- es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- es-Serahsî, Şemsu'l-E'imme Ebû Sehl Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu'l-Mebsût*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1403/1982-83.
- es-Subkî, Tâcuddîn b. Nasr b. 'Abdilvehhâb b. 'Alî b. 'Abdilkâfi. *Kitâbu't-Tabakâti's-Şâfi'iyyeti'l-Kebîr*. Kâhira: 'Îsâ Bâbî Halebî, 1964.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'-Nuhât*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1391/1979.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Nevâhidu'l-Ebkâr ve Şevâridu'l-Efkâr*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmi'atu Ummu'l-Kurâ, 1424/2005.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lubbu'l-Lubâb fî Tahrîri'l-Ensâb*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *el-Umm*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1393.

- eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Alî. *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karnî's-Sâbi'*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- et-Tîbî, Ahmed b. Huseyn b. Sinân. *Risâletu't-Tîbî*. Amcazade Huseyn, 75: 1b-5a. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *el-Hulâsa fî Ma'rifeti'l-Hadîs*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1405/1985.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen*. Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân ve 'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sunen*. Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafâ Elbâz, 1417/1997.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. Mekketu'l-Mukerrame: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ty.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1416/1996.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *et-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1407/1987.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Veliyyüddin Efendi, 384: İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Reisülküttab, 85: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Yusuf Ağa, 74: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Fatih, 623: 1b-223b Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Murad Molla, 286: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Fezullah Efendi, 172: İstanbul Millet Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb*. Hafid Efendi, 28: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Kesf 'an Kinâ'ir-Rayb (Fâyiz)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, el-Memleketu's-Su'ûdiyye el-Câmi'atu'l-İslâmiyye 1413.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Kasîde*. Ayasofya, 2446: 1a-7a. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Letâifu't-Tibyân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. Mekketu'l-Mukerrame: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ty.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Husnâ*. Nuruosmaniye, 2880: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Tefsîru Âyeti (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ)*. Mevlana Müzesi, 2466: 80a-82a. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi.

- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Tefsîru Âyeti (هل ينظرون إلا أن تأتيهم الملائكة)*. Şehid Ali Paşa, 2725: 91a-92a. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtedâ el-Huseynî. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabîy, 1975.
- ez-Zehabî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. *el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Fıkr/Dâru'l-Fıkrî'l-Mu'âsır, 1412/1991.
- ez-Zehabî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. *el-Muştebeh fi Esmâ'î'r-Ricâl*. Leiden: Brill, 1823.
- ez-Zehabî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. *(Zuyûl) el-İber fi Haberi men Ğaber*. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- ez-Zehabî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*. Kâhira: Mektebetu Vehbe, 1321/2000.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 132: 1b-221b. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*. Dubeyy: Câ'izetu Dubeyy ed-Duveliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1434/2013.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi'l-Eşherî'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikîn*. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'yîn, 1984.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*. Ankara: M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1971.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967.
- Haksever, Ahmet Cahid. "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu". *Bir Dini Tecrübe Çeşidi Olarak Üveysiliğin Epistemik Değeri: Turhal Şeyhi Mustafa Efendi Örneği (Tokat)*. III: 37-46. 25-26 Eylül 2014.
- Hasen, Hasen İbrâhîm. *Târîhu'l-İslâm: es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekafî ve'l-İctimâ'î (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi)*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988.
- Hindâvî, 'Abdulhamîd Ahmed Yûsuf. *Min Belâğati'l-Kitâb ve's-Sunne min A'lâm'i Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a el-İmâmu't-Tîbî: Tecdîdâtuhû ve Cuhûduhu'l-Belâğiyye*. Mekketu'l-Mukerrame: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ty.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed. *ed-Duraru'l-Kâmine fi Ayâni'l-Mî'eti's-Sâmine*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1414/1993.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed. *Lisânu'l-Mîzân*. Beyrût: Mu'essesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1046/1986.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed. *Tefsîru'l-Muntebih bi Tahrîri'l-Muştebih*. Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ty.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime min Kitâbi'l-İber ve Dîvanu'l-Mubtede'i ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-'Arabi ve'l-'Acemi ve'l-Berber ve Men 'Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*. İstanbul: Dergâh yayınları, 2009.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime min Kitâbi'l-İber ve Dîvanu'l-Mubtede'i ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-'Arabi ve'l-'Acemi ve'l-Berber ve Men 'Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*. İstanbul: MEB Yayınevi, 1970.

- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zemân*. Beyrût: Dâru Sâdır, 1978.
- İbn Kâdî Şuhbe, Takiyyuddîn Ebî Bekr b. Ahmed. *Tabâkâtü'ş-Şâfi'iyye*. Kâhira: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ty.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. 'Abdihalîm. *Mecmû'u Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*. Medîne: Mucemme'u'l-Melik Fehd, 1425/2004.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh 'Abdilhayy Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnu'l-Mulakkin, Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umar b. 'Alî b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Mısrî. *el-İkdu'l-Muzheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İsmâ'il Paşa el-Bağdâdî, Bâbânzâde. *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Muellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyyeti ve'l-Ca'ferî Tebrizî, 1951.
- Graham, William A. *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam*. Mouton-The Hague-Paris: Mouton & Co, 1977.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kâtib Çelebî, Hâcî Halîfe Mustafâ b. 'Abdillâh. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Kâtib Çelebî, Hâcî Halîfe Mustafâ b. 'Abdillâh. *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*. İstanbul: Ma'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve IRCICA, 2010.
- Kaya, Mesud. "el-Keşâfta Gizli İ'tizâl: ez-Zemahşerî'nin Tefsir Mukaddimesi Üzerinden Halku'l-Kur'ân Tartışmaları". *AÜİFD* 56:1/ (2015): 107-135.
- Kehhâle, 'Umar Rüdâ. *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifiyi'l-Kutubi'l-'Arabiyyeti*. Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ ve Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabi, ty.
- Kiraz, Celil. "Suyûtî'nin Beyzâvî Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî'nin Risâleleri Bağlamında Hz. Peygamber'in İsmeti, Fazileti ve Şefaati Tartışmaları". *UÜİFD* 20/1/ (2011): 29-57.
- Kiraz, Celil. "Suyûtî'nin Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî'nin Risâleleri Bağlamında Beyzâvî Tefsiri ve İ'tizâl Tartışmaları". *UÜİFD* 19/2/ (2010).
- Koca, Ferhat. *İslam İbadet Esasları*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Haşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Makdisî, George. *The Rise of Colleges Institutions of Learning in Islam and The West (İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler)*. İstanbul: Klasik Yayınevi, 2012.
- Ma'tûk, Sâlih Yûsuf. *Bedruddîn el-'Aynî ve Eseruhû fi İlmi'l-Hadîs*. Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1304.
- Ocak, Ahmet. *Nizamiye Medreseleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1993.
- Özdemir, H. Ahmet. *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Reşidüddin Fazlullah-I Hemedânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXXV: 19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özkan, Halit. "Tîbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XLI: 125-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Paçacı, İbrahim. "Mut'a". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ed. İsmail Karagöz. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Ritter, Hellmut. "Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar". *Türkiyat Mecmuası* 7-8/ (1945): 1-93.
- Sami Bey, Şemseddin. *Kâmûsu'l-A'lâm*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1311.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Tefsire Giriş*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

- Sülün, Murat. "Editörün Önsözü". *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*. 13-15. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Şener, Mehmet. "Çârperdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. VIII: 230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tak, Sabiha. *Tıybî ve Türkçe Dîvânı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevdû'âti'l-Ulûm*. Kâhira: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1968.
- Togan, A. Zeki Velidi. "Azerbaycan". *İslam Ansiklopedisi (İA)*. II: 91-118. İstanbul: MEB Yayınları, 1979.
- Tomar, Cengiz. "Şemseddin Sehâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XLI: 313-316. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Tûkân, Kadri Hâfiz. *Turâsu'l-'Arabi'l-'İlmî fî'r-Riyâdiyyât ve'l-Felek*. Beyrût: Dâru's-Şurûk, ty.
- Uğur, Hakan. "Konya Yusufâğa ve Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Bazı Beydâvî Hâşiyeleri". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*. Ed. Bilal Gökkur v.dğr. 427-440. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Yıldırım, Enbiya. "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2009): 39-47.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Şehâbeddin Sühreverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXXVIII: İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Hayati. "Kudsî Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXVI: 318-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Yasin. *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Yuvalı, Abdülkadir. "İlhanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXII: 102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zekî, Sâlih. *Âsâr-ı Bâkiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329/1911.
- Zemmût, 'Abdussettâr Huseyn Mebrûk. *Kitâbu't-Tibyân fi'l-Beyân li'l-İmâmi't-Tîbî: Tahkîk ve Dirâse*. Doktora tezi, Câmi'atu'l-Ezher, 1977.
- Zencîr, Muhammed Rif'at. *el-İmâmu't-Tîbî*. Kuala Lumpur: DMJ Printers, 1998.
- "الطبيبي أحمد بن أحمد". *Mevsû'atu A'lâmî'l-Ulemâ'i ve'l-Udebâ'i'l-'Arabi ve'l-Muslimîn*. XVIII: 358-359. Tûnus/Beyrût: el-Munazzametul-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm/Dâru'l-Cil, 1430/2009.

